

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Katolická teologická fakulta
Katedra biblických věd a starých jazyků

Jiří Sluka

Koncept naděje v Pavlových epištolách

Bakalářská práce

Vedoucí: doc. PhDr. Mireia Ryšková, Dr. theol.

Praha 2020

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely

V Brně dne 7. 5. 2020

Jiří Sluka

Bibliografická citace

Koncept naděje v Pavlových epištolách [rukopis]: bakalářská práce / Jiří Sluka; vedoucí práce: doc. PhDr. Mireia Ryšková, Dr. theol. -- Praha, 2020. -- 64 s. (+ 8 s. přílohy)

Anotace

Práce se zabývá epištolami apoštola Pavla. S využitím řecké konkordance v nich hledá verše obsahující slova naděje a doufat, rozebírá je a zkoumá souvislosti, v nichž Pavel o naději píše. Rozbor pak je použit pro vytvoření zobecněných charakteristik: kdo nebo co je podle Pavla zdrojem naděje, co je jejím předmětem či cílem, jaké jsou její účinky, jak rozlišit naději prospěšnou, neúčinnou a škodlivou, jaká je souvislost a pořadí ctností v triádě víra – láska – naděje. Kromě explicitního použití slova naděje práce bere v úvahu i některá místa vyjadřující naději bez výslovného uvedení toho pojmu. Získaná vlastní zjištění hodnotí a porovnává s publikovanými závěry jiných autorů v odborné literatuře od konce 20. stol. do současnosti a s názorem dvou novodobých významných církevních dokumentů zabývajících se nadějí. Závěry práce ukazují Pavla jako biblického autora, jenž pojem křesťanské naděje používá mimořádně často v širokém spektru souvislostí a jehož listy mají pro porozumění tomuto pojmu referenční význam. Naděje je v Pavlově podání významně christocentrická a má velmi úzký vztah k víře a lásce. Práce naznačuje obecnou užitečnost naděje a dává k úvaze její možné aktuální využití jako jednoho z prostředků preevangelizace.

Klíčová slova

naděje, doufat, ctnost, víra, láska, spása, Nový zákon, etymologie, statistika

The Concept of Hope in the Epistles of Apostle Paul

Abstract

The work deals with the epistles of Paul the Apostle. Using Greek concordance, it searches for verses containing the words hope and to hope, analyzes them, and examines the context where Paul writes about hope. The analysis is then used to create generalizing characteristics: who or what, according to Paul, is a source of hope, what is its object or goal, what are its effects, how to distinguish beneficial hope from ineffective and harmful hope, what is the connection and order of virtues in the Faith – Love – Hope triad. The work also takes into account some parts expressing hope without explicitly mentioning the term, in addition to the expressed use of the word hope. It evaluates the obtained proper findings and compares them with published conclusions of other authors in professional biblical literature from the end of the 20th century to the present and with the opinion of two modern important ecclesiastical documents dealing with hope. The conclusions of the work show Paul as a biblical author who uses the concept of Christian hope extremely often in a wide range of contexts and whose epistles have a reference meaning for understanding this concept. Hope is significantly Christocentric in Paul's presentation with a very close relationship to faith and love. The work outlines general beneficial effect of hope and considers its possible current use as one of the means of pre-evangelization.

Keywords

hope, to hope, virtue, faith, love, salvation, New Testament, etymology, statistics

Počet znaků (včetně mezer): 106 586 znaků

Poděkování

Děkuji své školitelce, doc. PhDr. M. Ryškové, Dr. theol., za její vedení, cenné koncepční podněty a obsahové připomínky.

Děkuji i manželce Janě a dětem za trpělivost a nesení různých obtíží plynoucích z mojí časté nepřítomnosti fyzické i duševní během studia a přípravy této práce.

Obsah

Úvod.....	13
1. Téma křesťanské naděje v literatuře.....	14
2. Jazykové a obsahové souvislosti pojmu naděje.....	16
2.1. Etymologie.....	18
2.2. Význam, chápání.....	19
3. Naděje v Bibli.....	20
3.1. Starý zákon.....	20
3.2. Nový zákon.....	20
3.2.1. Novozákonní konkordance.....	21
3.2.2. Statistika.....	23
3.3. Implicitní a explicitní výpovědi o naději.....	24
4. Přehled a rozbor důležitých míst o naději.....	26
4.1. Abraháмова naděje.....	26
4.2. Souvislost a vzájemný vztah božských ctností.....	28
4.2.1. Pavlovská triáda.....	28
4.2.2. Rozdíly mezi ctnostmi: naděje vs. víra.....	29
4.2.3. Rozdíly mezi ctnostmi: naděje vs. láska.....	30
4.2.4. Pořadí ctností.....	32
4.2.5. Shrnutí.....	34
4.3. Zdroj a původ naděje – milost pocházející od Boha.....	34
4.4. Cíl, předmět naděje.....	35
4.4.1. Místa o cíli naděje v epištolách.....	35
4.4.2. Shrnutí.....	36
4.5. Účinky naděje.....	36
4.5.1. Účinek naděje na chování člověka.....	37
4.5.2. Místa o vlivu naděje na jednání.....	37
4.5.3. Shrnutí vlivu na jednání.....	38
4.5.4. Teologické účinky naděje.....	39
4.6. Naděje na osvobození z otroctví smrti.....	40
4.7. Reziduální naděje.....	41

4.8. Eschatologická a křestní naděje.....	43
4.9. Christocentrická a christická naděje.....	45
4.10. Možné Pavlovy definice naděje.....	47
4.11. Naděje špatně zaměřená a nepřítomná.....	48
5. Soudobé církevní dokumenty o naději.....	49
5.1. Gaudium et spes.....	49
5.2. Spe salvi.....	51
6. Aktuálnost naděje pro naši dobu.....	54
Závěr.....	56
Seznam použitých zkratk.....	59
Seznam tabulek.....	60
Seznam literatury.....	61
Přílohy.....	65

Úvod

Naděje jako ctnost mě zajímá z více důvodů, zejména pro svůj vliv na život a chování lidí. Z obsahu různých studií i na konkrétních příkladech osob ve svém okolí jsem zaznamenal, že naděje těm, kteří ji v sobě udržují, pomáhá překonávat překážky, udržovat vnitřní rovnováhu a lépe dosáhnout vytyčených cílů. Zcela mimořádný význam pak má naděje spoléhající se na Boha. Člověk chovající takovou naději v sobě buduje most mezi časem a věčností, světem a nebem, dokáže zahlédnout a uchopit skutečnosti nedostupné lidským smyslům, svojí nadějí nádherně spolupracuje s vírou. I proto jsem si ke zpracování vybral téma, které se nadějí zabývá.

Apoštol Pavel je excelentním biblickým autorem. V počtu kanonických knih nemá konkurenta, jeho listy v sobě nesou převratné myšlenky a staly se východiskem pro celé teologické školy. Jeho slova prokvétají ve slavení liturgie, jeho způsob evangelizace inspiruje do dnešních časů až neuvěřitelnou úspěšností a také straší zkouškami a pronásledováními následně dopadajícími na Pavlovu hlavu. Jak ukázal můj statistický rozbor, zdá se, že dějiny zpráv o křesťanské naději se dělí na období před Pavlem, kde je skoro prázdno, a po něm. Písemná reflexe naděje má v Pavlovi svůj zlom. Tato práce je věnována pohledu na stav po pavlovské „explozi“.

Cílem práce je projít listy sv. Pavla, najít v nich výskyt slov *naděje* a *doufat*, soustředit se na místa v epištolách, která o naději mluví, rozebrat je s využitím publikovaných komentářů a pavlovské literatury a zhodnotit, zda a jak apoštol přispěl k používání pojmu křesťanské naděje i k chápání jeho obsahu a významu pro novozákonní teologii.

1. Téma křesťanské naděje v literatuře

Naději a jejím souvislostem je věnována řada prací různého typu. Považoval jsem za užitečné prozkoumat, do jaké míry je v literatuře zpracováno téma naděje v užším pohledu, který odpovídá tématu mé práce – tedy naděje křesťanská, a to ještě jen v novozákonních rozborech zaměřených na pavlovské listy, ať už jsou to ty, jejichž je Pavel nesporným autorem, nebo jiné, anonymní a Pavlovi jen připsané.

Zjistil jsem, že pramenů je poměrně hodně a lze je roztrždit v zásadě do třech hlavních skupin podle rozsahu a způsobu práce s tématem naděje. První kategorie je hojně zastoupena krátkými samostatnými texty (promluvami, články apod.)¹, které však téma zdaleka nevyčerpávají.

Druhou kategorii tvoří obsáhlejší díla (knihy, monografie), která ale mají jiné základní téma. Naději se věnují jen v nějaké části, v několika odstavcích roztroušených porůznu v celém textu či soustředěně nanejvýš v jedné kapitole a velmi často se zabývají pouze jedním z Pavlových listů. Určitý vzorek literatury z druhé uvedené kategorie lze nalézt zde na konci práce v seznamu literatury; často to bývají komentáře k Novému zákonu a jeho jednotlivým knihám. Využil jsem tyto prameny k tomu, abych s nimi konfrontoval své hypotézy a předpoklady týkající se naděje a sv. Pavla. Také jsem z nich citoval některé zajímavé myšlenky. Výjimečné postavení v této skupině má encyklika Benedikta XVI. *Spe Salvi*. Nejen že je monotematicky věnována křesťanské naději, ale zabývá se jí v pohledu Nového zákona a papež se v encyklice odvolává na epištoly včetně Pavlových. Proto jsem pohledu do textu encykliky a stručnému porovnání jejího obsahu s mými metodami a závěry věnoval jednu z kapitol v závěrečné části této práce.

---

1 Několik příkladů kratších textů:

BATUT, Jean-Pierre. Vzkříšení a nanebevstoupení Krista a seslání Ducha svatého jako zdroj teologálních ctností. *Mezinárodní katolická revue Communio* 2011, roč. 15, č. 4, s. 40–49.

Apostle of Hope. (30. 12. 2008). [2020-04-12]. <<https://stpaulcenter.com/apostle-of-hope/>>.

VOLESKÝ, Jiří. *1 Te 1,1-5b*. Liturgický rok. České biblické dílo. [2020-04-12]. <<http://biblickedilo.cz/bible-v-liturgii/liturgicky-rok-a/1-te-11-5b/>>

HECZKO, Stanislav. *Kázání o naději*. (9. 2008). [2020-04-12]. <<https://www.getsemany.cz/node/1831>>.

Třetí kategorií jsou knihy věnované výlučně či z velké části naději, ale zkoumající ji z jiných pozic než jen křesťanských. S texty apoštola Pavla nepracují vůbec nebo jen okrajově. Typicky jsou to práce z oblasti psychologie, medicíny, sociální péče apod. I tento typ má v seznamu literatury zástupce, použil jsem ho k doložení některých svých předpokladů či hypotéz.

Uvedená zjištění znamenají, že na jedné straně není snadné najít ucelené a dostatečně obsáhlé informační zdroje v přímém souladu s tématem. Na straně druhé se zdá, že právě proto má smysl téma zpracovat a zkusit v něm v rámci omezeného rozsahu daného formou bakalářské práce systematicky shrnout uvedení do Pavlova konceptu naděje.

2. Jazykové a obsahové souvislosti pojmu naděje

Obecný význam slova naděje je všem známý, patří k pojmové výbavě prostoru sahajícího od běžného praktického života až po filozofii. Filozofové starověcí, jako byl Platón, i zcela nedávní a současní, jako Ernst Bloch (+1959), Clive S. Lewis (+1963) Gabriel Marcel (+1973) a Joseph J. Godfrey, diskutují o významu naděje a její poloze na spojnici mezi racionální a emocionální stránkou člověka. Častěji převládá názor o podstatném citovém náboji.

Význam naděje historicky nebyl vždy hodnocen jen kladně. Lidé ji také mohou chápat jako iluzi a dobrovolný sebeklam. Přesto nebývá jednoznačně odmítána. Působí totiž jako útěcha a prostředek, jenž sice není vždy dost účinný, aby zahojil rány osudu, avšak dokáže člověka zbavit utrpení z očekávání nevyhnutelného.²

Navzdory častému používání tohoto pojmu je poněkud obtížné stanovit přesnou definici. Důvodem je právě velká obecnost a široká paleta souvislostí, v nichž se slovo naděje používá. Sahá od očekávání maličností a doby měřené na několik okamžiků až po existenciální otázky a věčnost. S pojmem naděje operují ve svých teoriích matematici a hráči, mluví o ní studenti a zamilovaní, ale také lidé smrtelně nemocní, vězni, trosečníci – a křesťané. Právě posledně uvedený pohled, naděje křesťanů, je předmětem mnoha myšlenek sv. Pavla v jeho listech a následně i tématem této práce.

Považuji za důležité dodat, že v křesťanství je naději připisována výhradně *kladná* hodnota.³

K doplnění názorů na naději se pokusím ještě o katafatický popis. Co naděje není a co je jejím opakem? Obvyklá odpověď, kterou na takovou otázku dostávám, je, že negací naděje je beznaděj, tj. stav, kdy není v co doufat, protože přinejmenším subjektivně se nenabízí žádné pozitivně motivující východisko. S tím lze do značné míry souhlasit. Odpověď bych však doplnil. Domnívám se, že krajním protipólem naděje jsou strach nebo úzkost. Protikladnou dvojici *naděje – úzkost* na více místech

2 Srov. WALKER, Jeffrey. *Hope definition*. [2020-02-29]. <<https://simplyphilosophy.org/study/hope-definition/>>

3 Srov. tamtéž.

výslovně zmiňuje např. konstituce *Gaudium et spes*⁴, o níž bude řeč v jedné z dalších kapitol. Naděje i strach mají emotivní náboj, vznikají jako odezva na vnější podnět či situaci a vedou ke změně chování člověka. V jednom případě jsou emoce kladné, ve druhém záporné. Naděje povzbuzuje k aktivitě, k úsilí o dosažení cíle. Strach má za následek pudově podmíněnou odezvu v podobě útěku (úniku) či agrese proti předmětu strachu; někdy může předcházet fázi strnulosti, ochromení.

Naděje má vůči strachu významnou nevýhodu. Její vznik je pro člověka mentálně náročnější, a proto nastupuje a uplatňuje se pomaleji než strach. Tento názor mohou opřít o odborné vyjádření psychologů:

Naproti tomu naděje jako druhotná emoce zahrnuje poznávací činnost, která vyžaduje předvídání a hledání nových myšlenek, a je tedy založena na složitých procesech tvořivosti a flexibility. Proto naději často předejde a potlačí živelný, samočinně vznikající a rychlejší strach.⁵

Dovolím si z toho odvodit hypotézu, že právě tato náročnost, nezbytné vědomé úsilí člověka o kladné zpracování jeho situace a překonávání strachu je důvodem, proč může být naděje považována za *ctnost*. Zdá se, že naděje není jen něco zcela spontánního, přirozeného a obyčejného. Tím spíše to platí o křesťanské naději.⁶

Jako předznamenání dalších kapitol a současně jednu z novodobých definic si dovolím citovat věty, které papež František pronesl o křesťanské naději.

Všimněte si, že křesťanská naděje není pouhou tužbou, přáním, není optimismem. Pro křesťana je naděje očekáváním, vroucím a vášnivým očekáváním posledního a definitivního dovršení tajemství, mystéria Boží lásky, ve kterém jsme byli znovuzrozeni a ve kterém už žijeme. Je to čekání na někoho, kdo se chystá přijít: Krista Pána, který je nám den za dnem blíže a který nás nakonec přijde uvést do plnosti svého společenství a svého pokoje. Církev má proto za úkol udržovat tento žhnoucí a dobře

4 Srov. GS 1; GS 4; také nadpis oddílu před GS 4.

5 JARYMOWICZ, Maria – BAR-TAL, Daniel. The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives. *European Journal of Social Psychology* 2006, roč. 2006, č. 36. [2020-03-06]. <https://www.researchgate.net/publication/227652219_The_Dominance_of_Fear_over_Hope_in_the_Life_of_Individuals_and_Collectives>. („Hope, in contrast, as a secondary emotion, involves cognitive activity, which requires anticipation and the search for new ideas and thus is based on complex processes of creativity and flexibility. Therefore, hope is often preceded and inhibited by spontaneous, automatically activated and faster fear.“) (Překlad autor.)

6 Exaktně to doložit nebo vyvrátit je však nad mé síly a pokus o to by vedl k překročení rámce této práce. Ponechávám na čtenáři, aby posoudil oprávněnost mé hypotézy.

viditelný plamen naděje, aby mohla nadále zářit jako bezpečné znamení spásy a svítit celému lidstvu na cestu, která vede k setkání s milosrdnou tváří Boha.⁷

2.1. Etymologie

V češtině slovo naděje pochází ze staroslověnského *na-děja*, odvozeného od *díti*. *Díti* stará čeština užívala v podobě *diēti*, původně *dějo*, *děti*, později *dějati*, následně stažené do *d'āti*, se ztvrdlým *d'* do podoby *dāti*. Dlouhé *dá-* neukazuje nutně na původ ze slova *darovat* → *dāti*, protože *dá-* zachovává délku i v jiných případech.⁸

Prvotní význam *díti* byl „položiti, klásti někam, umístiti“.⁹ Význam *nadíti se* je jeden z řady těch, které slovo *díti* ve staročeštině mělo. Etymologický slovník k tomu říká: „Nadíti se z *na-dějati se* (tak stsl., obdobně rus. sln. pol.), původně asi konkrétní představa jako v spolehnouti nač, tedy „naklásti se na nějakou basi, oporu“ (postv. naděje)¹⁰

Zdánlivě nelogický jazykový posun od pokládání či umístění k myšlení se stane zřejmým v soudobé češtině, seřadí-li se za sebou slova

pokládat → *předpokládat* (že ...) → *myslit* (že ...).

Řecké slovo *ἐλπίς* je překládáno jako naděje a podle řecké mytologie bylo původně jménem ducha *Ελπις* (*Elpis*), znázorňovaného jako mladá žena s květy, utěšující lidstvo.¹¹ Jazykově se podle slovníku novozákonní řečtiny odvozuje od základu *ελπο* (*elpo*), doufat, očekávat, předjímat něco, obvykle s radostí.¹²

7 FRANTIŠEK. *Církev - Nevěsta očekává svého Ženicha. Generální audience*. (15.10.2014) [2019-08-17]. <<https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=20948>>.

8 Srov. MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 387.
Podobně, ale stručněji uvádí souvislost *naděje* → *nadít se* → *dít se* jiný etymologický slovník: REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.

9 MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*, s. 118.

10 Tamtéž, s. 118. Význam zkratk: stsl. = staroslověnština, postv. = postverbale, rus. = rusky, sln. = slovinsky, pol. = polsky.

11 Srov. *Theoi Greek Mythology*. [2019-08-17]. <<https://www.theoi.com/Daimon/Elpis.html>>.

12 Srov. *Bible Study Tools. New Testament Greek Lexicon*. [2019-08-17]. <<https://www.biblestudytools.com/lexicons/greek/nas/elpis.html>>.

2.2. Význam, chápání

Význam pojmu naděje v soudobé češtině lze popsat jako očekávání něčeho dobrého, příjemného, výhodného, co ještě nastalo a co není jisté, avšak zakládá se na dobře podložených důvodech vyplnění předmětu naděje. V tomto smyslu píše o naději také řecký text Nového zákona v Pavlových epištolách i mimo ně. Jsou zde věty a místa používající pojem naděje ve světském, zcela neduchovním smyslu, viz např. verš Sk 16,19, v němž se mluví o naději na peněžní zisk. Podobně ve Sk 24,26. Ale také jsou v Novém zákoně četná místa, v nichž naděje vystupuje jako duchovní veličina související s milostí (Ř 5,2), očekávání vysvobození od Boha (2K 1,10) apod.

Sv. Pavel používá mnohem častěji slovo naděje ve smyslu duchovním než profánním. Nejde mu o nějaký hmotný zisk, ale o vztahy, zejména vztah k Bohu a jeho završení, když se naděje naplní a člověk dosáhne záchrany, vysvobození, věčného života. Potenciální definice naděje od sv. Pavla bude uvedena i s malým rozbohem v jedné z dalších kapitol.

Apoštol Pavel se nebojí v jedné větě použít pro popis téhož očekávaného jevu pojmy naděje i jistota. Např. v 2K 1,7 uvádí: „Máme pevnou naději a jsme si jisti, že jako jste účastni utrpení, tak budete účastni také útěchy.“ Zní to poněkud zvláště a zdánlivě v rozporu s úvodním odstavcem této kapitoly. Ale v zásadě se ani v dnešní terminologii Pavlovo vyjadřování nejeví jako nesprávné. I očekávání události, která jistě nastane, lze označit za naději.

Velmi stručnou a výstižnou definici naděje mající základ v Kristu nabízí M. Ryšková: „Naděje je předjímka dobré Boží budoucnosti“.¹³ Tento výrok pak autorka doplňuje odkazem na Ř 8,24n.

Jeden z novodobých popisů křesťanské naděje byl citován už v úvodu v kapitole 2. Jeho autorem je papež František. Ve snaze o širší pohled přidávám z doby poměrně nedávné ještě definici tzv. *matematické naděje*:

- Je to součin výhry a její pravděpodobnosti.¹⁴

S jistým odlehčením si dovolím kapitolu uzavřít pokusem o netradiční definici křesťanské naděje:

13 RYŠKOVÁ, Mireia. *První list Tesalonickým*. Praha: Centrum biblických studií AVČR a UK, 2015, s. 42.

14 Srov. §286 v učebnici: MOČNIK, Franc. *Dra Frant. ryt. Močníka Arithmetika i algebra pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Nákladem B. Tempského, 1875.

- Naděje je hra, do níž Bůh darem vložil velmi cennou výhru a do níž člověk vsází svá rozhodnutí, jimiž se něčeho vzdává, aby něčeho jiného mohl dosáhnout – vyhrát.¹⁵

Člověk jako hráč může „vsadit“, tj. odevzdat své peníze, moc, slávu, čas, a dokonce i život. Vyhrát pak lze vztahy, společenství, lásku, rodinu a vlastní duši pro věčný život v Božím království, ve společenství s Bohem.

3. Naděje v Bibli

3.1. Starý zákon

Pojem naděje se ve Starém zákoně vyskytuje v podobě slov s několika různými slovními základy, zejména jsou to KVH (QVH), JHL (JChL) a BTH. Jejich významy jsou 1. naděje (s nadějí čekat), 2. očekávat, 3. doufat (důvěřovat).¹⁶ Jako příklad lze užit slovo tiqvah תִּקְוָה (naděje), odvozené od qawah תִּקֶּה (čekat, očekávat). Slova ve významu naděje se vyskytují s větší četností zejména v knihách Job, Pláč, Přísloví, Jeremiáš a Žalmy, jak lze doložit hledáním v biblických textech.¹⁷ Naděje je předkřesťanský pojem, který je již po dlouhou dobu spojen též s náboženským chápáním a vyjadřováním jak ústním, tak písemným. Omezený rozsah práce nedovoluje věnovat se podrobnějšímu rozboru starozákonních textů.

3.2. Nový zákon

Pohled do Nového zákona představuje jádro této práce. Statistickým rozбором se pokusím dokázat, že slova naděje a doufat patří v Novém zákoně k výrazům s vysokou četností. Oba pojmy se tam vyskytují v různých souvislostech – ve spisech určených různým adresátům a pro různé situace. Je tím dán dobrý předpoklad, že se podaří odlišit obecné od zvláštního k vyvození patřičných závěrů. O tom pojedná text dalších kapitol.

¹⁵ Biblický základ pro takový způsob uvažování o naději vychází z podobenství o pokladu ukrytém v poli a o cenné perle, srov. Mt 13,44 a Mt 13,45-46.

¹⁶ Srov. ŠKODA, Kamil. *Božská ctnost naděje. Encykliky Jana Pavla II. a Benedikta XVI. Diplomová práce.* Katedra systematické teologie. Cyrilometodějská teologická fakulta. Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc, 2009. [2019-09-15]. <<https://theses.cz/id/6e81as/86248-145693590.pdf>>

¹⁷ Srov. vyhledávací režim pro Starý Zákon na *Bible Hub*. [2019-09-15]. <<https://biblehub.net/searchot.php?q=>>>

3.2.1. Novozákonní konkordance

S využitím on-line biblického slovníku¹⁸ byl pro účely práce získán přehled výskytu pojmů naděje, doufat a slov z nich odvozených. Následující tabulka č. 1 ukazuje přehled řeckých slov v základním tvaru, jejich anglický přepis, počet výskytů v textu Nového zákona, Strongovo číslo daného slova a anglické vysvětlení pojmu. Protože některá ze slov jsou sice významově příbuzná (např. „očekávat“), ale jejich souvislost s pojmem naděje je poměrně volná a také řecký slovní základ je významně odlišný, rozhodl jsem se nezařadit je do dalšího rozboru a statistiky. Informaci o použití nebo nepoužití slova pro účely této práce je obsažena v posledním sloupci tabulky. Je zřejmé, že vybrána a k rozboru použita byla slova z prvních čtyř řádků (ἐλπίζω, ἐλπίς, προελπίζω, ἀπελπίζω).

Slovo	Přepis	Výskyt	Strong	Definice pojmu (anglicky)	Použito
ἐλπίζω	elpizo	31	1679	to expect, to hope (for)	ano
ἐλπίς	elpis	53	1680	expectation, hope	ano
προελπίζω	proelpizo	1	4276	to hope before	ano
ἀπελπίζω	apelpizo	1	560	to despair of	ano
ἐσμέν	esmen		2070	are, be, have our being, have hope	ne
πενθέω	pentheo	10	3996	to mourn, lament	ne
προσδοκάω	prosdokao	16	4328	to await, expect	ne
τελείως	teleios	1	5049	completely	ne

Tabulka 1: Počet nálezů slova *naděje* a *doufat* podle biblického slovníku

Počet výskytů slov zařazených do mého výběru (viz první skupinu řádků v tabulce) je $31+53+1+1=86$.

Konkordance v Bible Hub¹⁹ uvádí 23 různých tvarů slov odvozených od slovního základu základu naděje (-ἐλπί-, také -ηλπι- ve variantách -ηλπι-, ἦλπ-, ἦλπ-) a k nim pak následující počty výskytů v řeckém textu Nového zákona:

- 1) ἀπελπίζοντες (apelpizontes) expecting in return — 1 Occurrence
- 2) ἐλπίδα (elpida) a hope — 18 Occurrences
- 3) ἐλπίδι (elpidi) hope — 12 Occurrences
- 4) ἐλπίδος (elpidos) [the] hope — 13 Occurrences

¹⁸ Bible hub. [2020-01-10]. <<https://biblehub.com/topical/h/hope.htm>>

¹⁹ Bible Hub. Englishman's Concordance. [2019-08-17]. <<https://biblehub.com/alpha/27.htm>>.

- 5) ἐλπίζει (elpizei) hope — 3 Occurrences
- 6) ἐλπίζετε (elpizete) you hope — 1 Occurrence
- 7) ἐλπίζομεν (elpizomen) we hope for — 1 Occurrence
- 8) ἐλπίζομένων (elpizomenōn) — 1 Occurrence
- 9) ἐλπίζουσαι (elpizousai) hoping — 1 Occurrence
- 10) ἐλπίζω (elpizō) I hope — 10 Occurrences
- 11) ἐλπίζων (elpizōn) hoping — 2 Occurrences
- 12) ἐλπιούσιν (elpiousin) will hope — 2 Occurrences
- 13) ἐλπίς (elpis) hope — 10 Occurrences
- 14) ἐλπίσατε (elpisate) hope — 1 Occurrence
- 15) προηλπικότας (proēlpikotas) — 1 Occurrence
- 16) ἠλπικαμεν (ēlpikamen) — 2 Occurrences
- 17) ἠλπικατε (ēlpikate) — 1 Occurrence
- 18) ἠλπικεν (ēlpiken) — 1 Occurrence
- 19) ἠλπικέναι (ēlpikenai) — 1 Occurrence
- 20) ἠλπικότες (ēlpikotes) — 1 Occurrence
- 21) ἠλπίσαμεν (ēlpisamen) — 1 Occurrence
- 22) ἠλπιζέν (ēlpizen) — 1 Occurrence
- 23) ἠλπιζομεν (ēlpizomen) — 1 Occurrence²⁰

Celkově je to 86 výskytů, což souhlasí se součtem získaným na základě tabulky.²¹

Přehledné shrnutí do tabulek v přílohách

Úplný přehled všech výskytů slova naděje a jeho odvozených tvarů s přesnými souřadnicemi v řeckém textu je uveden ve větší tabulce na konci práce v příloze 1. Příloha s tabulkou má referenční význam, slouží jako základ pro statistické výpočty a ke srovnání s výskytem pojmu v českých překladech. Příloha 2 pak přímo cituje všechny novozákonní verše, u nichž se v řečtině vyskytují slova naděje a doufat.

²⁰ Bible Hub. *Englishman's Concordance*. [2019-08-17]. <<https://biblehub.com/alpha/27.htm>>.

²¹ Stejný počet výskytů lze zjistit jak podle elektronické konkordance citované v předchozí poznámce, tak podle klasické tištěné: SCHMOLLER, Alfred. *Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament*. 8. vyd. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1938, 1989.

3.2.2. Statistika

V předcházejícím výčtu konkordance v kapitole 4.2.1 jsou různé slovní druhy, podstatná jména i slovesa ve více konjugovaných a deklinovaných tvarech v celkovém počtu 86, z toho v některých případech jde o více než jeden výskyt v jednom verši. Po dvou je to ve Sk 26,7; Ř 4,18; Ř 15,13; 1K 9,10. Rekordní jsou čtyři výskyt v jednom verši v Ř 8,24.

Počet výskytů 86 jednoznačně řadí slovo naděje a slova od něj odvozená do skupiny velmi četných. Potvrzuje se tím můj předpoklad zachycený v úvodu kapitoly 3.2 na straně 20.

Pořadí v NZ ČEP	Kniha NZ	Počet výskytů	Corpus Paulinum	Pavlovy nesporné	Pavlovi připsané	Evangelia	Skutky	Jiné epištoly
1	Mt	1				X		
2	Mk					X		
3	L	4				X		
4	J	1				X		
5	Sk	10					X	
6	Ř	17	X	X				
7	1K	6	X	X				
8	2K	8	X	X				
9	Ga	1	X	X				
10	Ef	4	X		X			
11	Fp	3	X	X				
12	Ko	3	X		X			
13	1Te	4	X	X				
14	2Te	1	X		X			
15	1Tm	5	X		X			
16	2Tm		X		X			
17	Tt	3	X		X			
18	Fm	1	X	X				
19	Žd	6	X					
20	Jk							
21	1Pt	5						X
22	2Pt							X
23	1J	1						X
24	2J	1						X
25	3J	1						X
26	Ju							X
27	Zj							
Počet knih	27		14	7	6	4	1	6
Počet výskytů		86	62	40	16	6	10	8

Tabulka 2: Výskyt pojmu naděje v NZ knihách - statistika

Tabulka 2 na straně 23 shrnuje rozložení slova *naděje* a jeho odvozenin v řeckém textu Nového zákona podle jednotlivých knih a podle skupin knih. Vyplývají z ní následující závěry:

- Kniha s největším počtem výskytů je list Římanům (17).
- Skupina 14 listů označovaných společně jako Corpus Paulinum má násobně více výskytů (62), než všech 13 zbývajících knih Nového zákona dohromady (24 výskytů).
- Pavlovy nesporné epištoly (Ř, 1K, 2K, Ga, Fp, 1Te, Fm) mají více výskytů (40) než všechny ostatní epištoly, tj. listy s možným, ale nejistým Pavlovým autorstvím a epištoly jistě nepavlovské včetně Žd (celkem 30 výskytů).
- Evangelia jsou na používání pojmu *naděje* velmi skoupá (6).²²
- Ve srovnání s evangelií jsou Skutky poměrně bohaté na řeč o *naději* (10).
- V šesti knihách se o *naději* explicitně nepíše vůbec: Mk, 2Tm, Jk, 2Pt, Ju, Zj.

Uvedený malý statistický rozbor potvrzuje, že v Pavlových listech je soustředěn největší počet použití slova *naděje* a dalších slov odvozených. Dá se proto předpokládat, že tomuto pojmu autor epištol věnoval pozornost, jeho texty budou obsahovat důležité informace a dovolí zabývat se i různými souvislostmi.

3.3. Implicitní a explicitní výpovědi o *naději*

Při zkoumání textů zabývajících se *nadějí* mě překvapila skutečnost, která je pro zkušené biblisty a teology zřejmě běžná. Že totiž jako autoritativní výpovědi se berou nejen texty explicitně zmiňující nějaký pojem, v tomto případě *naději*, ale i další, zdánlivě přímo nesouvisející, které však mají vztah k okolnostem, východiskům, uplatnění či účinkům daného pojmu. Souvislost je zde nepřímá, ale při hlubším rozboru zřejmá a významná. Uvedu dva příklady.

---

²² Evangelia obsahově končí velikonočními událostmi a Ježíšovým zmrtvýchvstáním. Nezachycují období vznikající církve, která se po Letnicích začíná v hlásání evangelia odvolávat na vzkříšení jako důvod své *naděje*. Proto je pojem *naděje* užíván v evangeliích jen výjimečně. Ve větší míře se začíná objevovat až ve spisech spojených s církví a vztahujících se k pozdější době, od Skutků apoštolů dále.

Pokorný a Heckel se v jedné z kapitol věnují eschatologické naději a jako její zdroj vidí evangelium. Používají odkazy na verše, v nichž se slovo naděje vůbec nevyskytuje.²³

Konstituce *Gaudium et spes* píše o naději na mnoha místech, odvolává se na Písmo, ale nikoliv na verše, které naději explicitně obsahují.²⁴

Abych oba druhy odlišil a mohl s nimi bez dalšího vysvětlování operovat, pracovně jsem nazval první případ *explicitní* výpovědi a druhý, doložený předchozími příklady, *implicitní* výpovědi.

Až na výslovně uvedené situace se dále v této práci budu zabývat jen explicitními výpověďmi.

---

23 Srov. POKORNÝ, Petr – HECKEL, Ulrich. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013, ss. 160–161.

24 Viz kapitolu 5.1 na straně 49, kde je k tomu podrobnější komentář.

4. Přehled a rozbor důležitých míst o naději

V souladu se zadáním práce se nyní soustředím na listy sv. Pavla a vyberu z nich ta místa, která podle komentářů současných biblických badatelů, teologů i podle mého skromného názoru jsou významná pro objasnění a aplikaci pojmu křesťanské naděje, případně pro vysvětlení souvislostí s dalšími pojmy (víra, láska...).

Výběr a komentář míst z Písma bude členěn do kapitol podle obsahu a smyslu do logicky souvisejících skupin. Výběr míst se při tom řídil řeckou konkordancí. Zkoumání citátů s pojmy *naděje* a *doufat* podle *pořadí výskytu* v textu Nového zákona se ukázalo jako příliš roztříštěné a nepoužitelné.

4.1. Abraháмова naděje

Pavel v Ř 4,18 píše o Abrahámovi (srovnej různé překlady):

ČEP: „On uvěřil a měl naději, kde už naděje nebylo; tím se stal ,otcem mnohých národů‘ podle slova: ,tak četné bude tvé potomstvo.‘“

ČSP: „On proti naději na základě naděje uvěřil, že se stane otcem mnohých národů podle toho, co je řečeno: ,Tak četné bude tvé potomstvo.‘“

ČLP: „Ačkoli už nebylo naděje, on přece doufal a uvěřil, že se stane otcem mnoha národů, protože mu bylo řečeno: ,Tak četné bude tvé potomstvo!‘“

Naděje, kterou chová Abrahám vůči Bohu a jeho zaslíbení, překračuje rámeček lidského očekávání. Protože přirozené naděje už v dané situaci nebylo, Abraháмова naděje je shledána jako nadpřirozená. Ona je důvodem, že se Abrahám stává otcem mnohých národů, nejen izraelského.

Dva bibliční autoři po sobě, nejprve pisatel 15. kapitoly knihy Genesis (srov. Gn 15,6) a pak apoštol Pavel, představují Abraháma jako vzor víry, u Pavla též jako vzor naděje. Nabízí se spekulativní otázka, jakého Abraháma, jaký vzor pro křesťany vlastně Písmo líčí? Je to postava odtržená od reality, bez dostatečného pochopení vážnosti vlastní situace, která jen slepě důvěřuje Bohu? Tak si někdy nevěřící lidé představují křesťany. Osobně jsem přesvědčen, že nikoliv. Abrahám, jak o něm píše posvátný text, se nevzdal svého rozumu; jiné kapitoly Gn naopak svědčí o jeho schopnosti zjišťovat a vyhodnocovat životní situace, vidět rizika a připravovat se na

všechny možnosti, včetně těch krajních a velmi nepříznivých.²⁵ Abrahám se v Písmu nechová jako slepě důvěřivý člověk, který rezignoval na vlastní rozum. Pomůckou při posouzení vhodnosti takového výkladu bude náhled do odborných biblických komentářů.

M. Theobald rozebírá ve své knize²⁶ epištolu Římanům a věnuje pozornost mimo jiné i verši Ř 4,18. Z něj, z dalšího kontextu epištoly i z původního textu v Gn 15 a Gn 17, na nějž se Pavel odvolává, pak Theobald odvozuje závěry o Abrahámovi a jeho víře. Konstatuje, že Abraham²⁷ rozhodně nebyl naivní, nepropadal iluzi o fyzické možnosti mít potomka ve svém věku a ještě k tomu s neplodnou a také velmi starou Sárrou. Byl tedy v situaci, která neopravňuje k naději.²⁸ Na druhou stranu věřil Hospodinovu slovu. Jeho víra byla „vírou v naději proti naději“.²⁹ Abrahám se dostává do napětí mezi tím, co podle rozumového vyhodnocení žádnou naději na uskutečnění nemá, a tím, co zaslíbil Bůh. Abraháмова víra není slepá či přemrštěná, nepřehlíží zjevná fakta, ale zřetelně si je uvědomuje. Lze o ní říct, že je to víra, „která už teď nic nečeká od sebe, ale všechno od Boha.“³⁰ Je tak mimořádná, že o ní v epištole verš 22 konstatuje: „Proto mu to 'bylo počítáno za spravedlnost'.“

V podobném duchu komentuje verš 18 a jeho blízké okolí M. Ryšková. Protože Abrahám důvěřoval v Boží zaslíbení, „uvěřil a měl naději, kde už naděje nebylo“ (v. 18a), spolehl se na Boha plnění zaslíbení i tam, kde je jejich uskutečnění podle lidský propočtů zcela nemožné, mohl se nechat Bohem osvobodit a vyvést z otroctví hříchu do nového života.³¹

Pravděpodobnější se tedy jeví názor vykládající Abrahámovo chování v textech Gn a Ř jako plné naděje *navzdory* nepříznivým životním okolnostem, jichž si byl podle popisu dobře vědom.

25 Srov. např. jeho chování při cestě do Egypta se Sárrou v Gn 12,10 – 13.

26 Srov. THEOBALD, Michael. *List Římanům*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 117.

27 Přesněji by mělo být uvedeno: biblická postava Abraháma, jak ji Theobald na základě biblického textu chápe a jak předpokládá její uvažování.

28 Srov. THEOBALD, Michael. *List Římanům*, s. 117.

29 Tamtéž, s. 117.

30 Tamtéž, s. 117.

31 Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2014, s. 363.

Rozebíraný verš má v Pavlově teologickém pojetí velmi významnou úlohu. Prostřednictvím kap. Ř 4 se totiž u Pavla propojuje Starý a Nový zákon, naděje starozákonní s novozákonní. Pokud jde o víru, Pavel Abraháma používá jako příklad pro svůj nový koncept – osvobození prostřednictvím víry. V něm je Pavel průkopníkem.

Verš Ř 4,18 je zajímavý tím, že se v něm mluví nejen o samotné naději, ale také o další ctnosti, o *víře*. Mezi oběma je zřejmá úzká souvislost, ale z textu je jasné, že to nejsou synonyma. Více k tomu řekne další kapitola 4.2.

4.2. Souvislost a vzájemný vztah božských ctností

4.2.1. Pavlovská triáda

Naděje je podle sv. Pavla jednou z trojice víra – naděje – láska. Tyto ctnosti (srov. např. 1K 13,13) někdy bývají souhrnně označovány jako pavlovská triáda a vžil se pro ně název božské nebo vlité. Při pátrání v Písmu lze najít další místa s uvedenou trojicí v jednom verši (1Te 1,3; 1Te 5,8 apod.). Jejich propojení tedy není náhodné. Překvapilo mě, že výskytů triády je v Novém zákoně celkem devět,³² což dokazuje, že souvislost a vzájemné propojení tří pojmů je pro Pavlovu teologii typické, a to už od samého počátku. Vyskytuje se totiž už v nejstarším novozákonním spisu 1Te.³³ Co mají společného a čím se liší?

Pojem ctnost může být definován více způsoby. Katechismus v článku KKC 1803 uvádí:

... Ctnost je trvalá a pevná dispozice konat dobro. Dovoluje člověku nejen konat dobré skutky, nýbrž i vydávat ze sebe to nejlepší. Ctnostná osoba všemi svými smyslovými i duchovními silami směřuje k dobru, hledá je a volí v konkrétním jednání. „Ctnostný život spočívá v tom, že se stáváme podobnými Bohu.“³⁴

Citovaná definice je současně popisem společných vlastností ctností.

32 V pavlovských listech sedm, nebudou-li se počítat dva výskyty v Žd.

33 Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *První list Tesalonickým*, s. 40. Autorka uvádí celkem 9 výskytů triády i další okolnosti zmíněné výše v textu.

34 *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství, 1995, čl. 1803.

Téma vzájemného vztahu trojice ctností považuji za důležité, proto na ně bude zaměřena pozornost následujících podkapitol, jež postupně rozeberou vztah naděje a víry, naděje a lásky a pořadí jejich uplatnění v životě křesťana.

4.2.2. Rozdíly mezi ctnostmi: naděje vs. víra

Víra a naděje jsou si velmi blízké. Přestože pro každou z nich existují novodobé definice navzájem je jasně odlišující,³⁵ při pohledu do Písma, zejména do novozákonních epištol, už situace tak jednoznačná není.

Co se týká vzájemné odlišnosti naděje a *víry*, lze v různých pramenech nalézt opakující se dvojici rozdílů.

1. Naděje je zaměřena na budoucnost, je to očekávání. Víra je zaměřena na přítomnost, je to důvěra.
2. Naděje se týká hlavy, mysli, rozumu člověka, zatímco víra jeho srdce.³⁶

Použitý zdroj vychází mimo jiné z Pavlova popisu duchovní zbroje v 1Te 5,8: víra s láskou jako pancíř, tj. část zbroje, která chrání trup, naděje jako přilba. Osobně nepovažuji výklad převzatý z literatury a uvedený výše v bodu 2 za zcela správný. Víra není jen otázkou srdce, je také racionálně uváženým rozhodnutím a aktem vůle.

Další informace o vzájemném vztahu by mohly podat verše, v nichž se vyskytují současně slova *víra* i *naděje*. Mimo výběr zatím ponechám místa v Písmu, kde jsou uvedeny všechny tři božské ctnosti najednou, i s láskou, vrátím se k nim v dalších kapitolách. Zde je ponechán zúžený výběr bez 1Te 5,8 (komentován v předchozím odstavci) a bez 1Pt 1,21 (není Pavlův):

... neboť skrze něho jsme vírou získali přístup k této milosti. V ní stojíme a chlubíme se nadějí, že dosáhneme slávy Boží. (Ř 5,2)

Nezakládáme si na tom, co udělali jiní; máme však naději, že vaše víra bude růst a tak se hranice nám stanovená rozšíří ... (2K 10,15)

35 „Nadějí toužíme a s pevnou důvěrou očekáváme od Boha věčný život a milosti, abychom si tento život zasloužili.“ (KKC 1843)

„Vírou věříme v Boha ve všechno, co zjevil a co církev předkládá k věření.“ (KKC 1842)

36 Srov. Derek Prince. *Pásmo Základy*. [2019-11-27]. <http://www.uzdraveniprokazdeho.cz/materialy/Osobnosti_CUS/Derek_Prince/Derek_Prince-Zaklady_viry-A.pdf>.

Ve verši 2K 10,15 apoštol Pavel píše o naději své a dalších apoštolů na růst víry Korint'anů. Je to jiná souvislost, verš neposkytuje potřebné informace pro vztah víry a lásky, není vhodný pro rozbor k danému účelu v této části. Naproti tomu verš Ř 5,2 ukazuje jistou podmíněnost a pořadí uplatnění. Nejprve je na řadě víra. Ta dává přístup k milosti a je předpokladem pro existenci naděje na dosažení slávy Boží.

Nejsem sám a ani první, kdo si všiml blízkosti víry a naděje. Jejich souvislosti se věnuje mj. Benedikt XVI. v encyklice *Spe Salvi*. Další podrobnosti i biblické verše použité papežem k rozboru vztahu mezi vírou a nadějí jsou uvedeny v kapitole 5.2, jež se celá zabývá právě touto encyklikou.

4.2.3. Rozdíly mezi ctnostmi: naděje vs. láska

Pro objasnění vzájemného vztahu ctností naděje a *lásky* se nabízí verš Ř 5,5, který v překladu ČEP zní: „A naděje neklame, neboť Boží láska je vylita do našich srdcí skrze Ducha svatého, který nám byl dán.“

Verš je významný mimo jiné v tom, že se v něm v Pavlově epištole setkávají dvě posloupnosti příčin a následků popsaných v širším kontextu v první polovině páté kapitoly listu Římanům (vv. 1–11).

První posloupnost vychází z vv. 2–5 a lze ji ve znění ČEP nejstručněji vyjádřit takto:

*utrpení*³⁷ → *vytrvalost* → *osvědčenost* → *naděje*

Utrpení samo o sobě však mívá protichůdné následky a nemusí vždy vést k naději. Přílišné soužení může naději zničit. Ve svém komentáři to potvrzuje M. Theobald.³⁸ Aby jednoznačně vzešla naděje, je zapotřebí ještě jiný zdroj než jen utrpení. Měla by to být opora, s jejíž pomocí se z utrpení může vždy zrodit naděje. Existují nejméně dva jakési vnitřní pilíře nezbytné pro udržení vnitřní rovnováhy a zaměření člověka k Bohu, k jeho království, k věčnému životu.

Jedním z nich je Boží láska vylitá do našich srdcí Duchem svatým (Ř 5,5). Tu však dokážeme přijmout a přeměnit v jistotu jen ve víře.³⁹

37 ČSP a ČLP používají místo „utrpení“ slovo „soužení“. Zachovávají tím tentýž smysl verše jako u ČEP, proto ponechávám v hlavním textu jen jednu variantu jako dostačující.

38 Srov. THEOBALD, Michael. *List Římanům*, ss. 127.

39 Pořadí ctností víra – láska se budu podrobněji věnovat v kapitole 4.2.4.

Další oporou je zkušenost člověka s dosud prožitými utrpeními různého druhu a jejich zpracováním ve víře v Boha. Jako může růst důvěra dítěte v rodiče s každým prožitkem situace, kdy rodič po dítěti chce něco těžkého, co mu neumí nebo nechce vysvětlit, ale co považuje za správné a prospěšné, co sice bolí, ale nakonec dobře dopadne, tak je to se vztahem věřícího člověka vůči Bohu (srov. Ř 5,3–4).⁴⁰

Druhá posloupnost argumentů je obsažena ve verších 5–11 a ve zkrácené podobě má tento obsah:

- Před Kristovou výkupnou obětí jsme byli hříšní (v. 6).
- Za hříšníka se nikdo neobětuje, nanejvýš snad za spravedlivého (v. 7).
- Kristus se za nás obětoval a prokázal tím Boží lásku k nám, když jsme ještě byli hříšní (v. 8).
- Prolitím Kristovy krve jsme ospravedlněni, jeho smrtí smířeni s Bohem (v. 9).
- Z ospravedlnění Kristovou smrtí vyplývá, že tím spíše budeme zachráněni jeho životem (v. 10).
- Chlubíme se (zachraňujícím) Bohem (v. 11).
- Naše naděje není klamná, nezahanbuje, ale je důvodem ke chlubení (propojení veršů 5 ↔ 11).

Lze z toho odvodit dva závěry:

1. Ujištění o oprávněnosti naděje křesťanů:

Klíčový je zde podle mého názoru právě střet pojmů zahanbení⁴¹ a chlubení ve verších 5 a 11. Ten dává logiku celé části textu ve vv. 5–11. Naděje, o jejíž podloženosti a spolehlivosti by snad ve v. 5 ještě mohla být pochybnost, je potvrzena sousledností argumentů a z nich vyplývajících důsledků, které vrcholí veršem 11. My, Kristem ospravedlnění hříšníci, si můžeme být natolik jisti svojí záchranou, že se jí a jejím dárcem – Bohem – chlubíme. Proto naše naděje není neoprávněná, neklame. Zpětně tak v. 11 potvrzuje obsah verše 5a.

40 M. Theobald označuje popsané dvě opory jako dějinnou a zkušenostní jistotu víry. Srov. THEOBALD, Michael. *List Římanům*, ss. 128–129.

41 Ř 5,5a: ἡ δὲ ἐλπίς οὐ κατασχώνει ..., odtud κατασχώνω – *zahanbit*, tak podle ČSP. Ten řecké slovo překládá *nezahanbuje*, stejně i Strongův slovník. Je to alternativa k ČEP, kde je přeloženo *neklame*.

2. Pořadí uplatnění lásky a naděje:⁴²

Nejprve se projevila Boží láska (v. 8) ve stavu, když jsme ještě byli hříšní, bezmocní, bezbožní (v. 6), a tedy neschopní lásky k Bohu. Následovalo ospravedlnění, usmíření a přichází dobře podložené očekávání naší záchrany (v. 9–10). Duch Boží a vylití lásky přichází dříve, než vzniká a projevuje se naše naděje. Tak se lze domnívat z rozboru v. 5. Sousednost od příčiny k následku je v něm vyjádřena slovem *nebot*⁴³ a směřuje od lásky k naději. Láska podmiňuje naději.

V krátkosti lze shrnout rozdíl mezi nadějí a láskou takto: Láska je vztah a jejím projevem bývá touha. Naděje je radostné očekávání; jejím cílem je u milujících se bytostí naplnění lásky, obecně stav, kdy se touha završuje. Láska může být asymetrická – jednostranná nebo přicházející od jedné z milujících stran dříve než od druhé (srov. 1J 4,10). V tom se jí naděje podobá. Láska existuje v podmínkách časnosti i věčnosti (srov. 1K 13,8), zatímco naděje se svým očekáváním je vázána na časnost a tedy patří jen do tohoto světa.⁴⁴

4.2.4. Pořadí ctností

Kapitola 4.2.2 našla pořadí u víry a naděje. Bezprostředně předcházející kapitola 4.2.3 pak ukázala, že víra je podstatným činitelem pro přijetí Boží lásky a při překonávání utrpení. Nepřímo z ní vyplynulo další pořadí v posloupnosti nabytí ctností. Zde jsou zachycena obě:

víra → *naděje* (č. 1)

víra → *láska* → *naděje* (č. 2)

První z uvedených dvou pořadí je potvrzeno také v Tt 1,1–2: „Pavel, ... poslaný k tomu, aby Boží vyvolené přivedl k víře ..., aby měli naději na věčný život ...“. Druhé pořadí

⁴² K pořadí ctností viz též následující kapitolu 5.2.4.

⁴³ ὅτι – *protože, nebot* (srov. Strong 3754)

⁴⁴ A. Grün konstatuje pomíjivost naděje při dosažení věčného života. Také uvádí vzájemnou a tedy obousměrnou podmíněnost lásky a naděje: „Podobně je tomu ve vztahu lásky a naděje. Láska je jí naplněna. (...) každá skutečná naděje potřebuje nezbytně lásku, protože ta je jejím prazákadem ...“. GRÜN, Anselm. *Láska všemu věří a ve vše doufá. Pavlova óda na lásku*. [2020-04-17]. <<https://www.vira.cz/texty/knihovna/kapitoly/laska-vsemu-veri-a-ve-vse-doufa>>

pak má své odůvodnění též v 1Te 1,3⁴⁵ ve znění ČSP: „... máme na paměti váš skutek víry, vaši námahu lásky a vytrvalost naděje našeho Pána Ježíše Krista před naším Bohem a Otcem.“

Pro úplnost dodávám, že v jiných epištolách se vyskytuje i opačný postup. Např. Ko 1,4–5 uvádí: „... neboť jsme slyšeli o vaší víře v Krista Ježíše a o vaší lásce, kterou máte ke všem bratřím pro naději zakotvenou v nebesích.“ Zde je láska k bratřím důsledkem naděje vztažené k Bohu; naděje předchází lásku, tedy pořadí a podmíněnost jsou obrácené, než jak bylo odvozeno rozбором předchozích veršů. Je to třetí varianta:

naděje → láska. (č. 3)

V zásadě se druhé a třetí pojetí nevyklučují, ale mohou na sebe navazovat:

- Bůh miluje člověka a obětuje se pro něj.
- Člověk vírou přijímá Boží lásku.
- Zažitá láska, vykoupení a Kristovo vzkříšení se člověku stávají zdrojem naděje.
- Naděje proměňuje chování člověka, vede ho ke sdílení a prokazování lásky.

Shrnutí bodů do posloupnosti v jednom řádku pak vypadá následovně:

Boží láska → **lidská víra** → **zážitek lásky** → **vznik naděje** → prokazovaná láska

Na první pohled tučně zvýrazněné členy (druhý, třetí a čtvrtý) odpovídají pořadí č. 2 odvozenému výše v souvislosti s rozбором 1Te 1,3. A podtržené členy (čtvrtý a pátý) odpovídají pořadí č. 3 podle Ko 1,4–5.

Je vidět, že pořadí výskytu a uplatnění ctností má v epištolách své varianty. Velmi pravděpodobně to souvisí s tím, že božské ctnosti se ovlivňují *vzájemně*, není to zcela jednostranná a jednosměrná podmíněnost. Poté, co jedna aktivuje druhou, dochází ke vzájemné interakci, zesilování a spolupůsobení. Zdá se, že Bůh je nezamýšlel jako oddělené a nezávislé, ale v jejich součinnosti skryl tajemnou krásu a moc, která se projevuje v životech křesťanů velmi rozmanitým způsobem.

---

45 M. Ryšková si v 1Te 1,2–3 všímá trojice slovních spojení: dílo víry, námaha lásky, trpělivost/vytrvalost naděje. Tři charakteristiky za sebou následují v pořadí, které není náhodné, ale tvoří logický sled odpovídající lidskému jednání: 1. Víra proměňuje lidské životy. 2. Láska vydávající se do krajnosti dokončuje dílo proměny započaté vírou. 3. Naděje poskytuje motivaci a udržuje lásku. Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. První list Tesalonickým, ss. 40–41.

4.2.5. Shrnutí

Aby od Boha pocházející naděje křesťana, jak o ní mluví apoštol v Ř 5,5, mohla být nosná a neklamala, vyžaduje od věřícího přijetí a součinnost dalších nadpřirozených darů – víry a lásky. Oba jsou podstatné. Víra přijímá základní historickou zkušenost církve s obětí Ježíše Krista jako výrazu do krajnosti jdoucí Boží lásky k člověku. Lásky pomáhá věřícímu překonávat utrpení, přeměňuje jeho negativní prožitky v kladné vlastnosti a upevňuje jeho naději. Naděje se pak podle Ko 1,4–5 zprostředkovaně stává zdrojem dobra – lásky i směrem k dalším lidem. Pořádí, v němž se uplatňují v praktickém životě křesťana, má svůj význam a odůvodnění. Naděje je *předcházena* vírou a láskou.

4.3. Zdroj a původ naděje – milost pocházející od Boha

Naděje v teologickém smyslu není produktem lidského individua. Vyžaduje však lidskou spolupráci. Člověk může naději odmítnout či zadusit tím, že odmítne nutné předpoklady – víru a lásku. Jejich vzájemné podmíněnosti byla věnována pozornost v kapitole 4.2.5. Ale prvotním zdrojem vlité naděje je Bůh. Domnívám se, že několik veršů citovaných podle ČEP to přesvědčivě dokládá: 1Tm 1,1; Ko 1,27; 2Te 2,16; Ef 1,18.

„Pavel, apoštol Krista Ježíše z pověření Boha, našeho Spasitele, a Krista Ježíše, naší naděje ...“
(1Tm 1,1)

„Bůh jim chtěl dát poznat, jak bohatá je sláva jeho tajemství mezi pohany: Je to Kristus mezi vámi, v něm máte naději na Boží slávu.“ (Ko 1,27)

„Sám pak náš Pán Ježíš Kristus a Bůh náš Otec, který si nás zamiloval a ze své milosti nám dal věčné potěšení a dobrou naději ...“ (2Te 2,16)

„Prosím, aby vám Bůh našeho Pána Ježíše Krista, Otec slávy, dal ducha moudrosti a zjevení, abyste ho poznali a osvětleným vnitřním zrakem viděli, k jaké naději vás povolal, jak bohaté a slavné je vaše dědictví v jeho svatém lidu.“ (Ef 1,18)

V 1Tm 1,1 autor listu ztotožňuje naději přímo s osobou Pána Ježíše.⁴⁶ Podobně v Ko 1,27.⁴⁷ V 2Te 2,16 se pak mluví zcela jednoznačně o Bohu jako dárci naděje.⁴⁸ V Ef 1,18 Bůh k naději povolává, i zde lze nalézt příčinnou souvislost mezi Bohem a nadějí.⁴⁹

Dalším zdrojem naděje je radostná zvěst – evangelium. Podrobněji bude toto téma rozvedeno v kapitole 4.8 o eschatologické a křestní naději.

Shrnutí: Epištoly svědčí, že zdrojem naděje je Bůh nebo osobně Ježíš Kristus.

4.4. Cíl, předmět naděje

4.4.1. Místa o cíli naděje v epištolách

To, k čemu se naděje upíná a v čem očekává své naplnění, lze označit jako její cíl nebo předmět. Svoji výpověď k tomu nabízejí verše ze čtyř epištol Ga, Ef, Ko, Tt:

„My však z moci Ducha a ve víře očekáváme spravedlnost, která je naší nadějí.“ (Ga 5,5)

„... abyste ho poznali a osvětleným vnitřním zrakem viděli, k jaké naději vás povolal, jak bohaté a slavné je vaše dědictví v jeho svatém lidu ...“ (Ef 1,17b—18)

„... neboť jsme slyšeli o vaší víře v Krista Ježíše a o vaší lásce, kterou máte ke všem bratřím pro naději zakotvenou v nebesích. Víte o ní, protože i k vám přišlo slovo pravdy, evangelium;“ (Ko 1,4–5)

„... aby měli naději na věčný život, ježž slíbil pravdomluvný Bůh před věky, a ve svůj čas“ (Tt 1,2)

46 U. Borse potvrzuje moje závěry, ve svém komentáři k 1Tm 1,1 mluví o Kristu jako o ztělesnění lidské naděje a uvádí i souvislost s Ko 1,27. Srov. BORSE, Udo. *První a druhý list Timoteovi. List Titovi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 21.

47 R. Hoppe zmiňuje podmínku pro spásu a dosažení slávy. Ta je splněna už nyní, je jí přítomnost Krista v obci mezi těmi, kdo v něj věří a vyznávají ho. On je tou nadějí. Srov. HOPPE, Rudolf. *List Efezanům. List Kolosanům*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, ss. 100–101.

48 2Te 2,16 není v biblických komentářích, které jsem měl k dispozici, předmětem podrobnějšího výkladu v souvislosti s pojmem naděje. Zřejmě je původce naděje natolik jasný, že nevyžaduje zvláštní rozbor. O. Knoch potvrzuje moje porozumění verši velmi stručně: „Bůh skrze Krista dal věřícím z lásky věčné potěšení a dobrou naději.“ KNOCH, Otto. *První a druhý list Soluňanům*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 67.

49 R. Hoppe ve svém komentáři u Ef 1,18 nezmiňuje výslovně Boha jako zdroj naděje, ale uvádí jinou souvislost, totiž že naději lze zaslechnout v hlase volajícího Boha. Srov. HOPPE, Rudolf. *List Efezanům. List Kolosanům*, s. 29.

Řeč verše Ga 5,5 (viz výše) je stručná a jasná, předmětem naděje je spravedlnost. K bližšímu uchopení podstaty té spravedlnosti je vhodné se podívat na okolní text v rozsahu Ga 5,2–6. Pavel zde mluví o selhání některých Galatů. Ti se dávají obřezat, pokoušejí se o ospravedlnění podle Mojžíšského zákona. Duch svatý ale zmocňuje křesťany k očekávání jiné spravedlnosti. Ta nezávisí na obřízce, ale na víře. A víra se uplatňuje láskou. Zcela zřetelně se zde projevuje nová Pavlova teologie – ospravedlnění z víry. Ti, kdo věří v Krista a víru projevují láskou, mají naději, že budou Kristem ospravedlněni.

Výpověď epistol Ef a Ko už se nezdá tak průzračná, aby podle nich bylo snadné definovat cíl naděje. Ef 1,18 vypočítává Boží obdarování, mezi nimi i naději. Co tou nadějí je, však zůstává jen tušeno. Může to být dědictví ve svatém Božím lidu, uváděné ve výčtu v sousedství vedle naděje (Ef 1,18). Může to být vykoupení (Ef 1,14) nebo očekávání, že se staneme chválou Boží slávy (Ef 1,12). Podobně je tomu s Ko 1,5. Verš mluví o naději zakotvené (podle ČEP) či uložené (podle ČSP) v nebesích. Z nepříliš konkrétního obsahu lze odhadnout, že předmětem naděje je Kristus a jeho spásný čin pro člověka. Věřící se na něj mohou spoléhat.

Poněkud větší určitost poskytuje Tt 1,2. Podle něj je naplněním naděje věčný život. Verš je součástí pavlovsky košatého, a někdy proto i v detailech obtížněji srozumitelného úvodního pozdravu (Tt 1,1-4). Autor pak už v celé první kapitole o naději dále nemluví.

4.4.2. Shrnutí

Předmětem naděje je podle epistol očekávání ospravedlnění, nebe a věčného života. Na to, kolikrát je naděje v Pavlových listech zmiňována, je úlovek při zkoumání *předmětu* naděje poměrně chudý. Možné vysvětlení je, že autor (autoři) listů považovali křesťanskou naději za něco natolik samozřejmého, že neměl(i) důvod a potřebu o tom zvlášť mluvit.

4.5. Účinky naděje

Naděje se projevuje různými účinky, jež lze hodnotit z více hledisek. Pokusím se o dva pohledy. Jeden bude zkoumat, jak naděje může ovlivnit chování lidí, druhý se zaměří na teologické souvislosti.

4.5.1. Účinek naděje na chování člověka

To podstatné, čím se křesťanská naděje v lidském životě uplatňuje, je změna myšlení a chování. V tom může být její síla, a proto si zaslouží také označení *ctnost*. Kdyby zůstávala jen jako hypotetická možnost či fantazijní přání bez vlivu na chování člověka, nelišila by se od vzdušných zámků a snění majících nulový nebo dokonce záporný dopad na praktický život.

4.5.2. Místa o vlivu naděje na jednání

Při dobré vůli lze najít několik veršů v pavlovských listech, které popisují změnu chování v důsledku naděje nebo k takové změně vybízejí. Vybírám z nich podle jejich formy nejprve výzvy a pak konstatování:

„Naděje je důvod k radosti. Z naděje se radujte, v soužení buďte trpěliví, v modlitbách vytrvalí.“
(Ř 12,12)

„Těm, kteří jsou bohatí v tomto věku, příkazuj, ať nejsou pyšní a nedoufají v nejisté bohatství, nýbrž v Boha, který nás štědře opatřuje vším, co potřebujeme;“ (1Tm 6,17)

„Ale doufáme-li v to, co nevidíme, trpělivě to očekáváme.“ (Ř 8,25)

„Proto se namáháme a zápasíme, že máme naději v živém Bohu, který je Spasitel všech lidí, zvláště věřících.“ (1Tm 4,10)

Verš Ř 12,12 uvádí naději jako doporučený prostředek k získání a udržování radosti. Kdo ji takto využívá, přináší velký užitek nejen sobě, ale i svému okolí.⁵⁰ Druhá část verše „... v soužení buďte trpěliví, v modlitbách vytrvalí“ (v. 12b) vypadá na první pohled jako pouhé pokračování řady Pavlových výzev čtenářům listu. Má však velmi pravděpodobně svoji logiku ve vztahu k v. 12a a tedy k naději. Souvislost vystoupí do popředí v kontextu zbytku kapitoly Ř 12. Téměř každý z veršů v rozsahu od v. 9b do konce kapitoly má dvě části, které uvádějí protiklad nebo se vzájemně umocňují.⁵¹

⁵⁰ Lze spekulovat, zda je dostatečně hodnotným přínosem naděje, že má někdo radostný pocit. K rozhodnutí stačí už jen pohled na takového člověka z venku. Myslím, že každý má osobní zkušenost s lidmi radostnými a pak s věčně nasupenými a otrávenými. Necht' si přizná, s kterými z nich se mu lépe žije a pracuje a jaký je to rozdíl.

⁵¹ Jsou to paralelismy uvnitř jednotlivých veršů: „Milujte se navzájem ... v úctě dávejte přednost ...“ (Ř 12,10); „v horlivosti neochabujte, buďte vroucího ducha“ (v. 11); „svolávejte dobro ... ne zlo“ (v. 14); „radujte se ... plačte“ (v. 15); „nesmýšlejte vysoko, ale věnujte se všedním službám“ (v. 16); „neodplácejte zlým ... mějte na mysli jen dobré“ (v. 17) a další podobné.

S využitím takto odvozeného pravidla pak pohled na verš 12 dostává ještě o něco širší význam. Zdá se, že naděje je podle apoštola nejen prostředkem k získání radosti, ale také zdrojem trpělivosti (v soužení) a vytrvalosti (v modlitbách). Tento závěr potvrzuje i Ř 8,25. Komentář k němu následuje dále v textu.

Verš 1Tm 6,17 zaměřuje pozornost člověka v jeho očekáváních směrem k Bohu místo k majetku. V podtextu příkazu lze vytušit cílenou změnu od hamižnosti, lakomství a spoléhání na sebe sama při zajištění životních opor k opačnému druhu chování. Vůlí ovlivněné přenesení předmětu naděje z nejistého majetku na jistotu zakotvenou v Bohu se tak může stát důvodem pro zásadní změnu postojů a ovlivnění dalších rozhodnutí.

Ř 8,25 konstatuje známou skutečnost, že lidé mající naději jsou trpělivější ve svých očekáváních. Verš potvrzuje to, co bylo uvedeno výše v komentáři k Ř 12,12. Z kontextu Ř 8,23–24 je zřejmé, že očekávání se vztahuje k Božím darům, přijetí za Boží syny, vykoupení a spáse. Pro křesťany, jejichž hlavní cíl má eschatologický rozměr a uskutečňuje se v perspektivě velmi dlouhodobé, je trpělivost důležitá.⁵²

1Tm 4,10 přímo uvádí naději jako důvod pro podstoupení námahy a zápasu, které by bez naděje postrádaly smysl a kterým by se člověk jinak rád vyhnul. Tento verš podle mého soudu velmi zřetelně ukazuje, jak autor listu vnímá úlohu naděje a její vliv na chování lidí. Navazuje na v. 8, v němž se píše o významu zbožnosti a nutnosti cvičit se v ní. Odvozují z toho, že naděje je také prostředkem k získání a udržení zbožnosti.

Nesporný účinek naděje na způsob života dokládá i soudobá teologická autorita – Benedikt XVI.,⁵³ i když se při tom odvolává na jiné epištoly a verše, než jsem použil já.

4.5.3. Shrnutí vlivu na jednání

Vliv naděje na lidské jednání je v pavlovských epištolách potvrzen na několika místech. Podle pisatele vede její uplatnění k vnitřní radosti pro svého nositele, k trpělivosti v námaze a souženích, vytrvalosti v modlitbách, uvolňuje od závislosti na majetku, učí spoléhat se na Boha, očekávat od něj pomoc, záchranu a posiluje zbožnost.

52 M. Theobald k v. 25 uvádí, že „trpělivé a vytrvalé očekávání je základem křesťanské existence ...“. THEOBALD, Michael. *List Římanům*, s. 213.

53 „... křesťanské poselství nebylo ‚informativní‘, nýbrž ‚performativní‘. (...) jde o sdělení, které účinně působí, vytváří skutečnosti a mění život (...) Kdo má naději, žije jinak; byl mu totiž darován nový život.“ BENEDIKT XVI. *Encyklika Spe Salvi*. Praha: Paulínky, 2008, s. 8.

4.5.4. Teologické účinky naděje

Teologický pohled zaměřím na dva účinky: sjednocení a spásu. Vypovídají o tom verše Ef 4,2b-6 a Ř 8,24-30.

Snášejte se navzájem v lásce a usilovně hleďte zachovat jednotu Ducha, spojení svazkem pokoje. Jedno tělo a jeden Duch, k jedné naději jste byli povoláni; jeden je Pán, jedna víra, jeden křest, jeden Bůh a Otec všech, který je nade všemi, skrze všechny působí a je ve všech (Ef 4,2b-6).

A nejen to, ale i my, kteří máme prvotiny Ducha, sami v sobě sténáme, očekávající synovství, to jest vykoupení svého těla. V té naději jsme byli zachráněni; naděje však, kterou je vidět, není naděje. Kdo něco vidí, proč by v to ještě doufal? Ale doufáme-li v to, co nevidíme, očekáváme to s vytrvalostí. (Ř 8,23-25 podle ČSP)

Vzájemná jednota věřících v církvi je podle Ef 4,2b–6 důležitá, vyjadřuje symbolicky společenství jako tělo a jeho spojení s hlavou církve – Kristem. Verše vyjmenovávají nezbytné prvky jednoty včetně naděje, která je zde výslovně uvedena jako sjednocující prostředek.⁵⁴

Souvislost naděje a spásy⁵⁵ v Ř 8,24 je neoddiskutovatelná, ale lze ji pochopit různě. Poněkud více světla na verš vrhá předcházející v. 23b, když mluví o očekávání synovství – vykoupení svého těla. Očekávání jako synonymum pro naději, že se staneme Božími syny a dcerami, je tím účinným prostředkem působícím k naší záchraně. Navazující text v. 25 pak dále vysvětluje, jak očekávání vypadá a naznačuje jeho význam. Není to jen nějaké bezděčné pasivní vyčkávání, až Bůh bez naší účasti splní, co slíbil, a udělá z nás své děti. Vytrvalost znamená aktivitu – lidskou spolupráci.⁵⁶

54 R. Hoppe v rozboru naděje nezmiňuje. Mluví o možné tendenci k rozdělení, která se tehdy projevila a před níž list varoval. Srov. HOPPE, Rudolf. *List Efezanům. List Kolosanům*, s. 50.

Význam sjednocující naděje ve v. 4 nepřímou umocňuje G. L. Müller, když cituje skupinu veršů Ef 4,4-6 jako jednu z trinitárních formulací. Srov. MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 440.

55 ČSP používá slovo *záchrana*, ČEP *spása*.

56 Podobně komentuje Ř 8,24 G. L. Müller. Mluví o důležitosti vytrvání pro dosažení cíle. Není to dar zbavující pohodlnosti. Člověk musí zápasit o víru, podrobit se sebekázni a konat dobro. Srov. MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*, s. 826.

4.6. Naděje na osvobození z otroctví smrti

Sv. Pavel se ve svých listech často zmiňuje o otroctví. Bylo běžnou součástí života tehdejší společnosti. Pojem otroctví jako symbol vztahu závislosti se objevuje ve dvojnásobném významu: záporném a kladném. V záporném smyslu jako něco svazujícího, omezujícího, v kladném jako výraz závislosti na Vykupiteli. Tento druhý typ podřízenosti je zvláštní tím, že představuje naplnění svobody člověka.⁵⁷

List Římanům v Ř 8,20–21 používá pojem otroctví v negativním významu:

„Neboť tvorstvo bylo vydáno marnosti – ne vlastní vinou, nýbrž tím, kdo je marnosti vydal. Trvá však naděje, že i samo tvorstvo bude vysvobozeno z otroctví zániku a uvedeno do svobody a slávy dětí Božích.“

To, čím se zotročení projevuje, je nevyhnutelný zánik tvorů, smrt. Naděje uváděná ve v. 20b se upíná k tělesnému vykoupení, jež je v následujícím verši 23 ztotožňováno s přijetím za Boží syny, jak už to krátce rozebírala kapitola 4.5.4. Tato mimořádná možnost záchrany je podmíněna přítomností Božího Ducha působícího v těch, kteří se jím nechají vést; viz v. 6: „Dát se vést sobectvím znamená smrt, dát se vést Duchem je život a pokoj.“

Celá kapitola Ř 8 je přímo nabitá nadějí, a proto si zaslouží rozbor i její další části. Stojí zde proti sobě dvě síly: Na jedné straně zákon hříchu a smrt jako důsledek spravedlnosti vyplývající ze zákona a uplatňující se vůči těm, kdo zhřešili (v. 2). Projevuje se u lidí soustředěním na sebe, životem z vlastních sil, tíhnutím k tělesnosti, uplatňováním vlastní vůle a směřováním ke smrti (vv. 5–8.13). Na straně druhé je Duch, který se vyznačuje mocí, přemáhá smrt, křísí a oživuje, jeho zákon vede k životu (vv. 2.9.11). Přítomnost a působení Ducha má jako své průvodní znaky vykoupěnou přirozenost zaměřenou na život pro druhé, sebedarování, ctnosti, pokoj, dar života, Boží synovství (vv. 5–6.10.14-16).

V listu Římanům se zviditelňuje kontrast „otroctví zániku“ (Ř 8,21 podle ČEP) a Pavlova nového konceptu naděje, který se v epistolním textu postupně rozvíjí. Je to zřejmé při porovnání kapitol Ř 5 a Ř 8.⁵⁸ Dovolím si tuto část podrobněji rozvést, protože se podstatně vztahuje k tématu celé práce.

⁵⁷ Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, s. 305.

⁵⁸ Srov. THEOBALD, Michael. *List Římanům*, s. 208.

V páté kapitole apoštol své pojetí naděje představuje. Na začátku (vv. 2–5) uvádí řetěz argumentů od utrpení přes vytrvalost, osvědčenost až po naději,⁵⁹ jak byl popsán dříve v kapitole 4.2.3. Následující úsek Ř 5,17–21 vyjadřuje oblouk klenoucí se od Adamova selhání až po milost a ospravedlnění přinesené novým Adamem – Ježíšem Kristem.

V osmé kapitole Pavel koncept obohacuje a přidává k němu pro křesťany nový horizont – širší perspektivu zaměřenou na celé stvoření. Adamův skutek poškodil a uvedl do otroctví celé stvoření, nejen člověka.⁶⁰ Proto i náprava musí zahrnout celé stvoření. Verše Ř 8,20n se opět odvolávají na paralelu a současně protiklad starého a nového Adama. Tentokrát už má v Pavlově podání pojem naděje širší význam a zahrnuje celé tvorstvo; projevuje se solidarita lidského společenství se stvořením. Apoštol naději připisuje mimořádný význam a neváhá se jí chlubit i ji opěvovat. Svědčí o tom např. takový detail, že kapitola Ř 8 od v. 18 má dvě navzájem stylisticky odlišné části. První z nich (vv. 18–30) je Pavlem pojatá argumentačně, další (vv. 31–39) už má hymnický charakter. Pavel se od chlubení nadějí ve verších Ř 5,2.11 posouvá k úplnému chvalozpěvu v druhé části 8. kapitoly a povzbuzuje tak čtenáře, aby se i on nechal naplnit nadějí.⁶¹ V Ř 8 je možno najít jak explicitní použití slov naděje a doufat (vv. 20.24.25), tak také ve vv. 28–39 silné implicitní vyjádření naděje popisem důvodů, proč je možné se radovat a těšit. Tím se výpověď celé kapitoly o naději zesiluje.

Paradoxní je, že naději pro budoucí stav lze vyčíst také ze sténání jako výrazu utrpení (srov. vv. 22–23). Sténající tvorstvo totiž pracuje „k porodu“ v podobě nového zrození. Naděje se opírá se o jistotu, že Bůh bude ve světě působit svojí spásnou mocí.⁶²

4.7. Reziduální naděje

Naděje člověka má mnoho podob či vrstev s různou mírou významnosti pro život a jeho smysl. Podobně jako cibule vytažená z půdy může bez újmy obětovat a nechat uschnout vnější vrstvy, může člověk bez větších obtíží ztratit naději v méně důležité položky, ve

⁵⁹ Srov. Ř 5,3–5 a rozbor na s. 38.

⁶⁰ Kromě kanonického Pavlova textu lze nalézt podobný pohled i v židovském vyprávění o Adamovi. S odkazem na 4 Ezd 7,11n a GnR 12,8d to uvádějí M. Theobald a M. Ryšková. Srov. THEOBALD, Michael. *List Římanům*, s. 212. Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, s. 410.

⁶¹ Srov. THEOBALD, Michael. *List Římanům*, s. 209.

⁶² Srov. RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, s. 410.

keré doufal. Ale v životě nastávají okolnosti, při nichž se odlupují i důležité vrstvy – profesní kariéra, zdraví, vztahy s blízkými osobami...

Zůstává maličké jádro, které se dříve zdálo nedůležité a bylo skryté pod mnoha dalšími vrstvami. Je to reziduální⁶³ naděje na to, že život má nějaký přesah za smyslově vnímatelnou skutečnost hmoty, prostoru a času. Je to naděje, že vztahy přetrvají za hranici smrti, že po odloučení opět přijde setkání. Jestli se reziduální naděje člověka uplatní jako životní opora nebo je odsunuta do oblasti pěkných, ale nevěrohodných či vysloveně klamných představ, závisí na dalších okolnostech a zkušenostech konkrétní osoby.

Domnívám se, že v Pavlových epištolách jsou místa vyjadřující se k takové zbytkové či poslední naději. Patří k nim 1Te 4,13 a 1K 15,19:

Nechceme vás, bratří, nechat v nevědomosti o údělu těch, kdo zesnuli, abyste se nermoutili jako ti, kteří nemají naději. (1Te 4,13)

Máme-li naději v Kristu jen pro tento život, jsme nejubožejší ze všech lidí! (1K 15,19)

Sv. Pavel v 1Te 4,13 uvádí situaci pohanů jako negativní příklad. Jeho vyjádření je stručné, v pouhých dvou slovech – nemají naději. Totiž nemají-li naději na vzkříšení, nemají podle Pavla naději vůbec žádnou, ani tu, která křesťanům zbývá, když přijdou na světě o všechno. Pohanské okolí nemá naději, protože nevěří v pokračování života, ve vzkříšení. Tito lidé si myslí, že je čeká zánik, z toho pak přirozeně plyne jejich zármutek. Podle 1Te 5,6 takoví patří tmě a noci, jejich stav připomíná spánek nebo opilost.⁶⁴

V podobném duchu argumentuje i 1K 15,19. Život nesený pouze pozemskými oporami nutně ztroskotá. Nedokáže si poradit s problémem viny a problémem smrti. Ti křesťané, kteří za Pavlových časů v Korintu popírali vzkříšení, měli naději nedosahující za hranici smrti, tedy jen velmi malou.⁶⁵

63 Je řeč o poslední zbývající naději.

64 M. Ryšková potvrzuje takový pohled na základě rozboru 1Te 4,13 a uvádí souvislost s 1Te 5,6. Srov. RYŠKOVÁ Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, s. 210.

65 F.-J. Ortkemper v rozboru 1K 15,19 argumentačně rozvíjí stav korintských křesťanů, kteří sice nejsou pohané, věří v Boha, skládají v něj svoji naději, ale protože nevěří ve vzkříšení, jejich naděje bude zklamána. Pro své trpké vystřízlivění by na tom byli nakonec hůř než ti, kteří žádnou naději neměli. Srov. ORTKEMPER, Franz-Josef. *První list Korintanům*. Kostelní vydání: Karmelitánské nakladatelství, 1999, ss. 142–143.

Nabízí se odvodit obecnější závěr. Není-li reziduální naděje člověka jdoucí na hranici života a smrti nadějí transcendentní, zbývají opory jen velmi slabé: Pokračování života v dětech (ale už to není můj vědomý osobní život), v díle, které zanechávám (podobné, nebo ještě horší, protože dílo samo je neživé); negativní vymezení – už budu mít konečně od všeho pokoj, až se propadnu do neexistence (a k čemu tedy byl život?). Ale existují i lidé nevěřící ve věčnost a vzkříšení, kteří jsou vnitřně vyrovnaní a po naplněném životě považují smrt za jeho přirozenou součást.

Pro úplnost dodávám, že ze zcela jiných pozic se na věc dívají některá novodobá hnutí, jako antinatalismus, utilitarismus a radikální ekologismus. Ta se nadějí pro člověka v uvedeném smyslu nezabývají⁶⁶ nebo ji naopak spatřují v tom, že člověk bude chránit přírodu a pomůže jí nejlépe tím, že nebude mít děti, dá vždy přednost zvířeti (přírodě) před sebou a že krajním aktem ohleduplnosti a posílení naděje pro přírodu od člověka je spáchat sebevraždu. Nedokážu posoudit, ve kterých případech a do jaké míry se jedná o pózu, pokrytectví nebo vážně míněné přesvědčení, ani zda takové postoje právě nejsou důsledkem všeobecné ztráty transcendentní naděje.

4.8. Eschatologická a křestní naděje

Reziduální či poslední naděje, již byla věnována pozornost v předchozí kapitole, má u křesťanů své exaktní teologické vyjádření v naději eschatologické. Dovolím si zde udělat krok stranou od pavlovských veršů přímo obsahujících slovo naděje a rozšířit pohled i na další části epistol, jež se zabývají eschatologickými souvislostmi. Budu věnovat pozornost kapitolám 1K 15, Ř 1 a 1Te 1, v nichž se hovoří o evangeliu jako zdroji naděje, a současně tak pokročím ve výčtu zdrojů započatém v kapitole 4.3. Další související místo je Ř 6,11 s několika předchozími verši, v němž je zdrojem naděje křest. A konečně nejasnosti provázející eschatologická očekávání řeší verš 1 Te4,13.

Naděje týkající se posledních věcí existovala již ve Starém zákoně, v jeho pozdní fázi. Farizeové očekávali konečné společné vzkříšení. Ale velikonoční události a Kristovo vzkříšení tomuto očekávání dávají nový význam. Vznikají a šíří se zvěsti o Ježíšově zmrtvýchvstání, jsou označovány jako *dobré zprávy*, „evangelium“.⁶⁷ Měly různou podobu, od ucelených spisů označených tímto názvem přes tradovaný souhrn

⁶⁶ Týká se to i několika mých mladých úspěšných kolegů v práci, kteří ale nepatří k žádnému z uvedených směrů. Když se jich ptám, v čem spatřují hodnotu a smysl života, dostávám odpověď, že to neřeší, nemají potřebu o tom přemýšlet.

Ježíšova učení, formuli víry až po konkrétní zvěst o Ježíšově vzkříšení v podání apoštola Pavla.⁶⁸

Pavel má mimořádnou zásluhu na vzniku novozákonního konceptu eschatologické naděje. Dává mu konkrétní vyjádření zejména v těchto částech epištol s naznačeným obsahem:

1K 15,1. 3b–5 – formule víry:

Chci vám připomenout, bratří, evangelium, které jsem vám zvěstoval, které jste přijali, které je základem, na němž stojíte, ... Odevzdal jsem vám především, co jsem sám přijal, že Kristus zemřel za naše hříchy podle Písem a byl pohřben; byl vzkříšen třetího dne podle Písem, ukázal se Petrovi, potom Dvanácti. (1K 15,1. 3b–5)

Ř 1,1.3n – Ježíš je Božím Synem:

Pavel, služebník Krista Ježíše, povoláný za apoštola, vyvolený ke zvěstování Božího evangelia, ... evangelia o jeho Synu, který tělem pocházel z rodu Davidova, ale Duchem svatým byl ve svém zmrtvýchvstání uveden do moci Božího Syna, evangelia o Ježíši Kristu, našem Pánu. (Ř 1,1.3–4)

1Te 1,5.10 – záchrana věřících před hněvem a soudem:⁶⁹

... neboť naše evangelium k vám nepřišlo pouze v slovech, ale v moci Ducha svatého a v přesvědčivé plnosti. Víte, jak jsme si kvůli vám počínali, když jsme byli u vás. ... jak jste se obrátili ... abyste sloužili Bohu ... a očekávali z nebe jeho Syna, kterého vzkřísil z mrtvých, Ježíše, jenž nás vysvobozuje od přicházejícího hněvu. (1Te 1,5.9–10)

Jak už jsem zmínil výše, zvláštností výčtu je, že přímo na uvedených souřadnicích se pojmy naděje a doufat *nevyskytují*.⁷⁰ Eschatologická naděje však z citovaných míst epištol zřetelně prýští. K jejímu naplnění má stále dojít až na konci časů, v tom není zásadní rozdíl proti starozákonnímu očekávání. Ale protože Ježíš už vstal z mrtvých, tak naděje těch, kdo v něj věří, byla významně posílena. Věřící doufají, že i oni sami budou vzkříšeni.⁷¹ Pavlova eschatologie má i jistý důsledek pro přítomnost.⁷² Přítomný věk je

67 Srov. POKORNÝ, Petr – HECKEL, Ulrich. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013, ss. 160–161.

68 Srov. tamtéž, s. 430.

69 Srov. tamtéž, ss. 160–161.

70 Uvedená slova lze nalézt v blízkém sousedství, na souřadnicích 1K 15,19 a 1Te 1,3.

71 Srov. POKORNÝ, Petr – HECKEL, Ulrich. *Úvod do Nového zákona*, s. 161.

dobou, v níž se již děje spása; můžeme z ní žít, ale není ještě završena, její plnost zůstává v budoucnosti jako předmět naděje.⁷³

Dalším zdrojem naděje je křest:

Nevíte snad, že všichni, kteří jsme pokřtěni v Krista Ježíše, byli jsme pokřtěni v jeho smrt? Byli jsme tedy křtem spolu s ním pohřbeni ve smrt, abychom – jako Kristus byl vzkříšen z mrtvých slavnou mocí svého Otce – i my vstoupili na cestu nového života. Jestliže jsme s ním sjednoceni, protože máme účast na jeho smrti, jistě budeme mít účast i na jeho zmrtnýchvstání. ... Tak i vy počítejte s tím, že jste mrtvi hříchu, ale živi Bohu v Kristu Ježíši. (Ř 6,3–5.11)

Přijetí křtu je prostředkem záchrany před Božím posledním soudem. Křest dává podle Ř 6,11 pokřtěnému naději na to, že se už nyní podílí na novém životě. Proto i křest je zdrojem naděje. Ta má zvláštní povahu. Je ukotvená mimo nás (tj. jejím zdrojem není sám člověk a jeho schopnosti) a její předmět, účast na novém životě, se uplatňuje působením Ducha.⁷⁴

Pohled z trochu jiného úhlu na naději v souvislosti s eschatonem nabízí list 1Te ve čtvrté a páté kapitole. Křesťané v polovině prvního století měli silné očekávání blízkého druhého příchodu Ježíše Krista a konce světa. Když parúzie stále nepřicházela, pozůstali po první generaci křesťanů byli vystaveni pochybnosti o údělu svých zemřelých příbuzných a přátel. Nenaplněná očekávání přímého přechodu z pozemského života do slávy Božího království vyvolávala pochybnosti, způsobovala zřejmě jistý otřes víry a ztrátu naděje. Apoštol se to snaží uvést na pravou míru ve verši 1Te 4,13: „Nechceme vás, bratří, nechat v nevědomosti o údělu těch, kdo zesnuli, abyste se nermoutili jako ti, kteří nemají naději.“ Oddíl vv. 13 až 18 obsahuje vysvětlení pro nastalou situaci.

4.9. Christocentrická a christická⁷⁵ naděje

Mesiášský titul a jméno Pána Ježíše se vyskytují v místech hovořících o naději v Písmu mimořádně často. Napočítal jsem osm korelací zmínky o Kristu a o naději vždy

72 M. Ryšková k tomu dodává: „Pavlova eschatologie není ve vlastním slova smyslu apokalyptická, neboť v ní je obsažen také prezntní moment.“ RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, s. 408.

73 Srov. tamtéž.

74 Srov. POKORNÝ, Petr – HECKEL, Ulrich. *Úvod do Nového zákona*, s. 170.

75 Pojmem *christický*, *christická* bývá v teologické literatuře označována úloha Ježíše Krista v dějinách spásy jako prostředníka mezi Bohem a lidmi. Tento pojem opakovaně používá např. Pavel Vojtěch Kohut OCD.

v tomtéž verši v listech apoštola Pavla.⁷⁶ Taková četnost má vypovídací schopnost už sama o sobě. Spojitost naděje s osobou Ježíše Krista v pavlovských listech jednoduše nelze přejít bez zvláštního rozboru. Zde je přehled citátů i s uvedením příslušných míst v Písmu:

Bůh jim chtěl dát poznat, jak bohatá je sláva jeho tajemství mezi pohany: Je to Kristus mezi vámi, v něm máte naději na Boží slávu. (Ko 1,27) Z⁷⁷

Sám pak náš Pán Ježíš Kristus a Bůh náš Otec, který si nás zamiloval a ze své milosti nám dal věčné potěšení a dobrou naději, ... (2Te 2,16) Z

... před Bohem a Otcem naším si připomínáme vaši činnou víru, usilovnou lásku a vytrvalou naději v našeho Pána Ježíše Krista. (1Te 1,3) C

Pavel, apoštol Krista Ježíše z pověření Boha, našeho Spasitele, a Krista Ježíše, naší naděje, (1Tm 1,1) C

... abychom my, kteří jsme na Krista upnuli svou naději, stali se chválou jeho slávy. (Ef 1,12) C

... a očekávali blažené splnění naděje a příchod slávy velikého Boha a našeho Spasitele Ježíše Krista (Tt 2,13) C

Máme-li naději v Kristu jen pro tento život, jsme nejubožejší ze všech lidí! (1K 15,19) J

Vždyť kdo je naše naděje, radost a vavřín chlouby před naším Pánem Ježíšem Kristem při jeho příchodu, ne-li právě vy? (1Te 2,19) J

Verše je možno roztřídit na ty, v nichž je Ježíš zdrojem – dárce naděje (Ko 1,27; 2Te 2,16), cílem naděje (1Te 1,3; 1Tm 1,1; Ef 1,12; Tt 2,13), případně jeho uvedení má ještě jinou souvislost (1K 15,19; 1Te 2,19). Pro lepší názornost jsou za souřadnicemi u předcházejících citací přidány písmenné značky Z, C a J (zdroj, cíl, jiné).

Souvislost s Pánem Ježíšem je pochopitelná. Naděje křesťanů s ním doslova stojí a padá. On je jejím *zdrojem*, když přemohl smrt, vstal z mrtvých a na sobě ukázal, k jakému životu povolává i své následovníky. Boží námitku, že odtud, zpoza smrti, se ještě nikdo nevrátil. Je živoucím důkazem. Jeho návrat neznamená pokračování existence ve smrtelném těle, ale existenci novou, kvalitativně nesrovnatelně povýšenou. Je přítomen v církvi – „mezi vámi“ (Ko 1,27) a sám těm, které miluje (nám), daruje dobrou naději (srov. 2Te 2,16).

76 Pro účel rozboru byly zahrnuty jak Pavlovy epištoly nesporné, tak i ty se sporným, ale nevyločeným Pavlovým autorstvím.

77 Značky Z = zdroj, C = cíl, J = jiné.

Kristus je i *cílem* křesťanské naděje. Použiji-li expresivní vyjádření, je „odvěkou touhou všeho tvorstva“⁷⁸. Společenství s ním je mezním cílem a nejvyšší hodnotou. Ale nadějně a toužebně vyhlížené jsou i jeho dary a působení: potěšení (srov. 2Te 2,16), odpuštění hříchů (srov. Ef 1,7*; Ko 1,14*), Boží synovství (srov. Ef 1,5*), sláva, kterou připravil svým věrným, účast na Boží slávě (srov. Ko 1,27; Tt 2,13, Ř 5,2; Ř 8,18*, Ř 9,23*) ...⁷⁹

Citáty ze zbývající třetí skupiny (J) se vymykají jednoduchému společnému zařazení. Na verš 1K 15,19 byla zaměřena pozornost už v kapitole 4.7. A konečně ve v. 1Te 2,19 se píše o naději v jiném smyslu. Jejím předmětem není přímo Kristus, ale adresáti dopisu – Tesaloničané, apoštolovi duchovní bratři a sestry, které Pavel vzdělal ve víře a přivedl ke Kristu. Oni se stanou jeho radostí a chloubou před Pánem Ježíšem.

Kristus je v Pavlově teologickém konceptu nepochybným *ústředním bodem* naděje křesťanů. Proto ji neváhám nazvat nadějí *christocentrickou*.⁸⁰ Protože však Kristus je živou osobou v nejvyšším možném smyslu toho slova, nabízí se ještě jedna implikace, totiž že naděje není něco, ale někdo, že tedy on je Nadějí samotnou.⁸¹

Ježíš je Syn Boží. Je jediným prostředníkem mezi Bohem a námi (srov. 1Tm 2,5) v obou směrech. Nyní, v době existence této časově podmíněné ctosti, tedy před parúzii, u něj naděje nekončí, ale pokračuje dále k Otci, do nitra Trojice. Také naději vycházející od Otce (srov. Ř 15,13; Tt 1,2; 2Te 2,16) nám Syn zprostředkovává, stejně jako nám zprostředkovává poznání Otce vůbec. Z uvedeného v souhrnu vyplývá ještě jedno možné – a věřím, že pravdivé – označení pro naději, totiž *christická*.⁸²

4.10. Možné Pavlovy definice naděje

Přestože už zde bylo předloženo mnoho citací o naději z Pavlových listů, stojí za to zaměřit se na možnou hypotetickou Pavlovu *definici naděje*, jakési jádro, které stručně

78 Srov. známé litanie k Nejsvětějšímu srdci Ježíšovu, inspirované zde zřejmě Ř 8,19n.

79 Citace označené hvězdičkou (*) jsou „implicitními výpověďmi“ o naději, viz kapitolu 3.3.

80 Označení *christocentrická* či *kristocentrická* pro *naději* je v literatuře zcela vzácné, i když jinak se přívlastky *christocentrický* a *kristocentrický* vyskytují hojně.

81 Pochopitelně nikoliv ve výlučném smyslu. Kristus není právě jen nadějí; vrcholné naplnění v něm dosahují ještě a současně i další pojmy a vlastnosti.

82 Tento přívlastek přímo pro *naději* jsem nikde v literatuře nenašel. Ponechávám ho jako možnou hypotézu k dalšímu ověření. K samotnému slovu *christický* a jeho významu viz poznámku č. 75.

popíše, jak autor listů naději chápe a vysvětluje. Zde jsou verše, které by mohly být k tomuto účelu vzaty v úvahu:

On nás vysvobodil ze samého náručí smrti, a ještě vysvobodí; v něho jsme složili svou naději, že nás vždy znovu vysvobodí, ... (1K 1,10)

Toužebně očekávám a doufám, že v ničem nebudu zahanben, ale veřejně a směle jako vždycky i nyní na mně bude oslaven Kristus, ať životem, ať smrtí. (Fp 1,20)

Bůh jim chtěl dát poznat, jak bohatá je sláva jeho tajemství mezi pohany: Je to Kristus mezi vámi, v něm máte naději na Boží slávu. (Ko 1,27)

... neboť skrze něho jsme vírou získali přístup k této milosti. V ní stojíme a chlubíme se nadějí, že dosáhneme slávy Boží. (Ř 5,2)

Neboť tvorstvo bylo vydáno marnosti - ne vlastní vinou, nýbrž tím, kdo je marnosti vydal. Trvá však naděje, že i samo tvorstvo bude vysvobozeno z otroctví zániku a uvedeno do svobody a slávy dětí Božích. (Ř 8,20)

... a očekávali blažené splnění naděje a příchod slávy velikého Boha a našeho Spasitele Ježíše Krista. (Tt 2,13)

Není snadné rozhodnout, které z citovaných míst je tou „pravou“ definicí. Místo označení jednoho z nich jako nejvýstižnějšího bude užitečnější najít to, co je spojuje. Následující stručný přehled zahrnuje výtažky z předložených veršů: Naděje na vysvobození ze smrti (1K 1,10), Kristova přítomnost a Boží sláva (Ko 1,27), opět dosažení Boží slávy (Ř 5,2), svoboda a sláva dětí Božích (Ř 8,20), příchod slávy Boha a Spasitele Ježíše. Verš Fp 1,20 se z řady vymyká tím, že Pavel jako svůj cíl vidí oslavu Krista, naději zaměřuje ne na svůj prospěch a dobro, ale na toho, jemuž chce obětovat svůj život. Příchod *Boží slávy* a zřejmé očekávání vstupu do ní se s výjimkou Fp a 1K opakuje ve zcela různých listech a mohla by to být další objevená souvislost v Pavlově konceptu. Snad Pavlovo vnímání Boží slávy při návštěvě třetího nebe (srov. 2K 12,2) bylo tak silným zážitkem, že ovlivnilo jeho naději? Kdo ví...

4.11. Naděje špatně zaměřená a nepřítomná

Pro doplnění celkového obrazu naděje v epištolách poslouží „katafatický“ pohled. Zaměří se na verše vyjadřující nepřítomnost nebo špatné uchopení křesťanské naděje.

Těm, kteří jsou bohatí v tomto věku, prikazuji, ať nejsou pyšní a nedoufají v nejisté bohatství, nýbrž v Boha, který nás štědře opatruje vším, co potřebujeme; (1Tm 6,17)

... že jste v té době opravdu byli bez Krista, odloučení od společenství Izraele, bez účasti na smlouvách Božího zaslíbení, bez naděje a bez Boha na světě. (Ef 2,12)

Máme-li naději v Kristu jen pro tento život, jsme nejubožejší ze všech lidí! (1K 15,19)

Nechceme vás, bratří, nechat v nevědomosti o údělu těch, kdo zesnuli, abyste se nermoutili jako ti, kteří nemají naději. (1Te 4,13)

Všechny mají jedno společné. Ukazují, že velmi záleží nejen na síle naděje, ale také k čemu se vztahuje, co nebo kdo je jejím předmětem. První dva citované případy jsou zde jako zástupci naděje špatně zaměřené, spoléhající se na bohatství, ať už hmotné nebo nehmotné (1Tm 6,17), a naděje úplně chybějící (Ef 2,12). Ve výroku v Ef autor zřejmě míní, že chybí ta podstatná naděje, jež je zaměřená k Bohu, nikoliv že by člověk neměl naději vůbec žádnou. Poslední slova verše takové chápání potvrzují.⁸³ Verš 1Tm 6,17 byl komentován už v kapitole 4.5.2.

Další dva citáty představují případ, kdy křesťané sice věří v Krista, ale nechtějí připustit vzkříšení (Korint'ané v 1K 15,19) nebo mu nerozumějí a zaskočila je tělesná smrt (1Te 4,13). Tesaloničané očekávají přímý přechod z pozemského života do věčnosti při parúzii a smrt jejich příbuzných před druhým Kristovým příchodem vyvolává velké otazníky. Taková víra a s ní související naděje jsou nesprávné, je nezbytné uvést je na pravou míru.⁸⁴ Obsah i souvislosti 1K 15,19 byly rozebrány v kapitole 4.7, 1Te 4,13 v kapitolách 4.7 a 4.8.

5. Soudobé církevní dokumenty o naději

5.1. Gaudium et spes

Pojem naděje je stále aktuální, možná více než dříve. Zajímavý a v jistých ohledech až prorocký rozbor k tomu nabízí pastorální konstituce 2. vatikánského koncilu *Gaudium et spes* o církvi v dnešním světě. Je mimořádná např. tím, že je adresována nejen křesťanům v církvi, ale všem lidem. Od jejího vydání v roce 1965 uběhlo již více než půl století. Některá z témat zaznamenala vývoj a objevila se také další, nová, která by zasloužila reflexi. Proto konstituce již není zcela aktuální ve výběru otázek a úkolů

⁸³ R. Hoppe beznadějnost pohanů vysvětluje tím, že neměli zaslíbení dané smlouvu zaměřenou k Mesiáši jako Izrael. Srov. HOPPE, Rudolf. *List Efezanům. List Kolosanům*, s. 39.

⁸⁴ Srov. závěr kapitoly 4.8.

předložených ve druhé části věnované výslovně potřebám doby. První část je obecnější, více nadčasová a právě na ni soustředím pozornost ve zbytku kapitoly.

Naděje není prvním a jediným tématem konstituce, ale je zmiňována jako důležitý činitel, vyskytuje se v českém překladu textu konstituce asi osmnáctkrát (bez započítání nadpisů), z toho ve smyslu božské ctnosti nebo očekávání věčného života se o ní píše jen v první části (s jednou výjimkou). Konstituce se zhusta odvolává na Písmo a epištoly v něm obsažené, včetně Pavlových. Je zajímavé, že ani na jednom místě odkaz nesměruje přímo na některý z novozákonních veršů nacházejících se v přiloženém konkordančním výběru a rozebraných v mojí práci. Naděje, jak o ní píše konstituce *Gaudium et spes*, není přímo odvozena z biblických citátů výslovně zmiňujících naději, ale z dalších skutečností zjevených prostřednictvím Písma. Jsou to např. Kristovo zmrtvýchvstání, vzkříšení, věčný život, společenství s Bohem, účast na jeho blaženosti apod.⁸⁵ Je to další z více případů, s nimiž se lze setkat v odborné literatuře a církevních dokumentech, které jsem pracovníčně nazval implicitní výpověď o naději.⁸⁶ Jako autoritativní nejsou v souvislosti s nadějí uváděny texty přímo o ní, ale jiné, s nadějí podstatně související nebo naději vzbuzující.

Konstituce v první obecněji pojaté části mluví o těsném sepětí společenství Kristových učedníků – církve – s lidmi naší doby. Církev s nimi sdílí utrpení, radost, smutek i naději.⁸⁷ Ve čtvrtém článku se zabývá hledáním znamení doby, popisuje rozpory, protiklady a také kolísání lidí mezi nadějí a úzkostí.⁸⁸ Konstatuje, že někteří lidé se vzdávají naděje na nalezení smyslu života.⁸⁹ Zabývá se smrtí a opět zmiňuje úzkost i naději: úzkost z očekávání budoucnosti a naději na setkání se zemřelými, kteří u Boha dosáhli věčného života.⁹⁰ Jedna z dalších částí je věnována ateismu a eschatologické naději. Text konstituce vyvrací tvrzení ateismu, že eschatologická naděje odvádí lidi od řešení pozemských úkolů; uvádí také opačné argumenty, popisuje negativní důsledky ateismu, kdy nepřítomnost naděje na věčný život poškozují

---

85 Srov. GS 10; 22; 18; 21;

86 Viz kapitolu 3.3 na straně 24.

87 Srov. GS 1.

88 Protikladnost naděje a úzkosti či strachu a souvislost s GS byla diskutována v kapitole 2 od strany 16 dále. Encyklika nepřimo potvrzuje moje závěry.

89 Srov. GS 10.

90 Srov. GS 18.

důstojnost člověka a vede k beznaději.⁹¹ S odvoláním na text další konstituce *Lumen gentium* dává *Gaudium et spes* naději na vzkříšení nejen „pro křesťany, ale pro všechny lidi dobré vůle ...“⁹²

Z pohledu do pastorální konstituce plyne, že naděje neztratila od dob apoštola Pavla na významu. Tak jako tehdy, i nyní pomáhá řešit důležité otázky, tišit úzkost a povzbuzovat k aktivitě jak pro tento, tak pro věčný život. Osobně vidím rozdíl např. v tom, že tehdy ve starověku bylo křesťanství nové, nacházelo se na bolestném a současně radostném vzestupu. Začínalo se šířit po světě a čelilo poněkud jiným výzvám, než jak je tomu v moderní a postmoderní době (označované v Evropě někdy jako doba postkřesťanská). Ta je zvláštní tím, že v ní je mnoho lidí vůči křesťanství „imunních“, jsou přesvědčeni, že křesťanství vyčpělo, je přežitě a už nemá co nabídnout. Vůně naděje by to mohla změnit.

5.2. *Spe salvi*

Encyklika *Spe salvi*⁹³ Benedikta XVI. je v pořadí jeho druhá, která se zabývá božskými ctnostmi. Je celá zaměřena na naději v souvislosti se spásou. Encyklika je tematicky blízká mojí práci, např. jedna z jejích kapitol zkoumá pojetí naděje založené na víře v Novém zákoně a v prvotní církvi. Proto její pohled na božské ctnosti a zvlášť na naději nelze minout bez povšimnutí. Zmíním zde především poznatky přímo se týkající námětů zpracovaných zde v předcházejících kapitolách.

Papež se zabývá vzájemným vztahem trojice víra – láska – naděje. Píše o jejich blízkosti, dokonce v kapitole s názvem „Véra je naděje“⁹⁵ naznačuje vzájemnou ekvivalenci víry a naděje, jak vyplývá z jím provedeného rozboru textů Žd 10,22-23 a 1Pt 3,15. Potvrzují se tak moje zjištění i obtíže, na něž jsem narazil při pokusu o vnitřní rozlišení triády a popsání rozdílů s využitím textů pavlovských epištol. Autor pak dále rozvíjí vztah naděje a víry na základě rozboru Žd 11,1 a jeho souvislosti se Žd 10,34⁹⁶.

---

91 Srov. GS 21.

92 GS 22.

93 Použil jsem český překlad encykliky vydaný nakladatelstvím Paulínky. Viz seznam literatury.

95 BENEDIKT XVI. *Spe salvi* 2, s. 7.

96 Srov. tamtéž 7–9, ss. 14–18.

Zajímavý rozbor zde nebudu dále rozvádět, protože listy Žd a 1Pt nepocházejí od apoštola Pavla a vymykají se tak mému tématu.

Na rozdíl od konstituce *Gaudium et spes* odkazuje *Spe salvi* na pavlovské verše v Písmu přímo obsahující slovo naděje – jsou to explicitní výpovědi. Zmiňuje např. Ef 2,12 a 1Te 4,13⁹⁷ nalezené pro účely této práce v konkordanci a použité k rozboru v kapitolách 4.11 (Ef), 4.7 a 4.8 (1Te). Ale Benedikt XVI. využívá i další možnost. Podobně jako koncilní otcové v *Gaudium et spes* se také on ve své *Spe salvi* odvolává na implicitní výpovědi⁹⁸ Písma o naději a používá k tomu Fm 10–16, Fp 3,20 a Žd 11,13–16.⁹⁹ Naděje prvních křesťanů v tomto případě vyplývá ze změny vztahů a vzniku nové společnosti předjímané už zde na zemi v putování křesťanů k novému domovu.¹⁰⁰

V dalších oddílech se encyklika zabývá věčným životem,¹⁰¹ klade si otázku, zda je křesťanská naděje individualistická¹⁰² a zkoumá proměnu vztahu víry a naděje v novověku.¹⁰³ Vrací se k dříve citovanému verši Ef 2,12 a dovozuje, že lidé neznající Boha mohou mít mnoho různých nadějí, ale nakonec zůstávají „bez naděje, bez velké naděje, která podpírá celý život ... Opravdovou, velkou lidskou nadějí ... může být jen Bůh“.¹⁰⁴

Podle mého skromného názoru nejsou rozbor a závěry této práce uvedené v předchozích kapitolách v zásadním rozporu s obsahem encykliky, jež byla napsána velkou teologickou autoritou. Srovnání nemůže být provedeno zcela beze zbytku, v obsahu a zaměření mají práce i encyklika tematickou příbuznost, ale nikoliv shodu. Některá témata rozvedená zde v práci encyklika výslovně neuvádí¹⁰⁵, jiná naopak

97 Srov. BENEDIKT XVI. *Spe salvi* 2, ss. 7–8.

98 Srov. komentář k pojmu uvedený v kapitole 3.3.

99 Srov. BENEDIKT XVI. *Spe salvi* 4, s. 11.

100 Autor uvádí jako příklad, že postavení pán — otrok se mění na bratr – sestra, u pokřtěných se projevuje spojení Duchem a sjednocení přijímáním Kristova těla. Srov. tamtéž.

101 Srov. BENEDIKT XVI. *Spe salvi* 10, s. 18.

102 Srov. tamtéž 13, s. 22.

103 Srov. tamtéž 16, s. 25.

104 Tamtéž 27, ss. 34–35.

105 Např. pořadí božských ctností je v encyklice jen lehce naznačeno na dvojici víra → naděje, srov. BENEDIKT XVI. *Spe salvi* 3, s. 8.

rozvádí více do šířky, rozebírá je s použitím dalších biblických¹⁰⁶ i mimobiblických zdrojů a přidává chronologický pohled na vývoj souvislostí mezi vírou a nadějí v novověku v rozsahu od Jamese Bacona přes Kanta, Marxe až po názory našich současníků. Velmi inspirativní pro mě osobně je část s názvem Místa osvojení a uplatnění naděje. Jeden námět z této části encykliky využiji v následující kapitole.

---

¹⁰⁶ Z biblických knih jsou použity též starozákonní, např. žalmy, a nepavlovské epištoly vymykající se mému zadání, jako jsou např. list Žd a 1Pt.

6. Aktuálnost naděje pro naši dobu

Naděje křesťanů v současnosti je toutéž nadějí, kterou byla i v rané církvi. Stále je to naděje zakotvená v Kristu, spojená s jeho vzkříšením a s cestou jím připravenou. Nyní je možná poučenější. Nemusí spekulovat, jestli naše tělesná smrt před dnem druhého Kristova příchodu neznamená vyloučení ze společenství s Kristem, a tedy i zánik naděje, jak se tím trápili v Tesalonice v padesátých letech prvního století. Žel, po dvou tisíciletích my, dnešní křesťané, nejsme méně hříšní a láska z našeho života nezárí tak, aby všichni kolem na to v úžasu upozorňovali. Království Boží na zemi má díky nám stále hodně daleko do podoby nebeského Jeruzaléma. Ale pro toho, kdo se nechá nadějí oslovit a pronikne za hladinu všednosti, se i nyní otevírá podmaňující pohled na Boží tajemství a přísliby zaručené velikostí Kristovy oběti. Získá možnost vstoupit do společenství lidí sice nedokonalých, ale navzájem propojených Pánovým Slovem a Tělem, žijících už teď zcela nenápadně v Božím království.

Aby se naděje stala oporou a posilou na cestě člověka k Bohu a věčnému životu v jeho blízkosti, obvykle vyžaduje předcházející kroky – osobní zkušenost a změnu vnitřní orientace. Je to přerod od odporu k „falešné“ naději, jak vnímají tu křesťanskou pohledem zvenčí lidé nevěřící, k otevření se naději uchvacující. Postup od rodící se víry přes lásku k naději a dále k darující se lásce, rozebraný v části 4.2.4, zůstává stále v platnosti. Jen není dost těch, kteří by jej využili. Vyloučit se nedá ani přímé obdarování nadějí, vždyť je jednou z Bohem vlitých ctností.

Nadpřirozená naděje křesťanů je cenným Božím darem a stále patří k pokladům věřících. Ale nyní snad více než dříve vyvstává úkol naději předávat dál. Podle Benedikta XVI. „... naše naděje je ve své podstatě také nadějí pro druhé; jen tak je skutečnou nadějí také pro mě osobně.“¹⁰⁷ Jestliže je přerod člověka v křesťana v dnešní západní společnosti náročný a jen nemnozí ho podstupují, o to důležitější je pomoci těm, kdo se k němu odhodlají. Zdá-li se hledajícímu člověku víra v Boha na první pohled nepřitažlivá, aby za ni platil svým časem, riskoval zesměšnění a bral na sebe závazky života podle evangelia, je nasnadě použít jinou „měnu“, přitažlivější a přijatelnější. Jak bylo uvedeno v kapitole 2, naděje je lidmi všeobecně dobře přijímána.

---

107 BENEDIKT XVI. *Spe salvi* 48, s. 57.

Proto dárce naděje bývá vítán podobně jako posel dobrých zpráv. Zde je úkol pro věřící v naší době.

Mluvit s lidmi o Bohu a hlásat Ježíšovo evangelium slovem i skutkem (vždy se zachováním úcty ke svobodě ostatních) se lze při dobré vůli a odvaze naučit, i když to není jednoduché a hlasatel musí počítat s častým odmítnutím či nepochopením. Jsem přesvědčen, že podobně se lze naučit evangelizovat přinášením a sdílením naděje – přirozené i nadpřirozené. Možná je oslovení druhých nadějí dokonce snazší, když se může začít tou „obyčejnou“, přirozenou, které rozumějí i lidé dosud křesťanstvím nedotčení nebo stojící v opozici.¹⁰⁸ Proto si myslím, že je důležité se právě v naší době nadějí systematicky zabývat, hledat její zdroje, prosit o ni a rozlišovat nepravou od té, která neklame – nezahanbuje.¹⁰⁹

---

108 Pro takové působení, které ještě není přímou evangelizací, ale umožňuje implicitní setkání lidí stojících mimo víru se světem evangelia v životě křesťanů, se někdy používá pojem preevangelizace.

109 Srov. Ř 5,5.11 s rozбором v kapitole 4.2.3, odstavec „Ujištění o oprávněnosti naděje křesťanů“ a poznámku 41 k *zahanbení*.

Závěr

Hlavním cílem práce bylo zkoumat a popsat jak apoštol Pavel chápe naději, co o ní píše svým čtenářům, a vyvodit zobecnění, jimiž by bylo možné Pavlovo pojetí souhrnně charakterizovat.

První krok rozboru byl zaměřen na definici a chápání pojmu naděje. Představil ji v běžném profánním významu. Z výsledků rozboru se ukazuje, že naděje světská, „obyčejná“, má řadu shodných rysů s nadějí nadpřirozenou, rozebíranou dále. Obecně platí, že obě jsou silně zaměřené na city člověka a umí mu poskytnout důležitou motivaci pro jednání. Dokáží působit jako pohon na cestě k vytčeným cílům, které se díky nim přibližují a stávají dosažitelnými.

Naděje nadpřirozená, označovaná jako tzv. vlitá ctnost, se vyskytuje s dalšími dvěma. Tvoří spolu s vírou a láskou nerozlučnou, snad až perichoretickou trojici ctností. Jedním z nejobtížnějších úkolů v práci bylo nalezení rozdílů mezi nimi v textech apoštola Pavla – je to kvůli jejich podobnosti sahající v jistém ohledu až k ekvivalenci.

Z uvedené trojice sama naděje nebývá první na řadě v působení na nitro člověka. Obvykle ji předchází víra a láska; teprve na jejich základě získává člověk v sobě pro nadpřirozenou naději opěrné body, aby se uplatnila její „tažná síla“, obsažená v radostném očekávání. Uznání Boha jako milujícího Otce, Ježíše jako osobního vykupitele a věčného života s nimi ve společenství s Duchem svatým a vykoupenými lidmi jako zásadní skutečnosti pro život křesťana nebývá záležitostí jednoho okamžiku a jednoduchého rozhodnutí. Teprve po přijetí nebo souběžně s přijetím této skutečnosti bude naděje na její dosažení přitažlivá a vůbec dostane smysl. Pořadí uplatnění ctností v životě křesťana má u apoštola Pavla několik variant. Hlavní a základní by se dalo zapsat takto: *víra* → *láska* → *naděje*.

Tím, že jsou vlité, mají tři božské ctnosti charakter nadpřirozeného Božího obdarování. Tím, že jsou to ctnosti, mají současně též charakter spolupráce, námahy a vytrvalosti ze strany člověka, a to až do té míry, kdy se z vědomého úsilí řízeného vůlí postupně stává pevná dispozice nesoucí svého „hostitele“ a pomáhající mu k napojení na Boha a konání dobra.

Předmět, k němuž se nadpřirozená naděje upíná, je v nejstručnějším vyjádření Bůh sám. Na různých místech Pavlových epištol, včetně těch, u nichž je jeho autorství nejisté, se v roli předmětu naděje objevují spravedlnost, dědictví v Božím svatém lidu, spása, nebe, věčný život. Avšak řada přímých Pavlových výpovědí o naději i způsob, jak pojem používá, vedou k závěru, že v jeho pojetí je ústředním bodem naděje křesťanů sám Kristus. Pavlova naděje je proto v plném smyslu slova *christocentrická*.

Pán Ježíš, Boží Syn, se Otcí podřizuje a vše mu odevzdává. Je prostředníkem mezi Bohem a lidmi, zprostředkovává jejich vztah k Otcí – včetně naděje. Je to ta, kterou lidé chovají vůči Bohu a již také sám Otec lidi obdařuje. Proto lze vyslovit hypotézu, že Pavlova naděje je též *christická*, viz kapitolu k tématu. Domnívám se, že oba přívlastky pro naději nejsou ve vzájemném rozporu, podobně jako nejsou v rozporu osoby v Trojici, v níž cokoliv se týká jedné, týká se nějakým způsobem i ostatních dvou.

Naděje působí na jednání křesťanů. Podle autora epištol se vliv na jednání projevuje trpělivostí, vytrvalostí v modlitbě, zbožností, ochotou podstoupit námahu a zápas pro Boha, spolehnutím se na něj, očekáváním jeho pomoci a uvolněním ze škodlivé závislosti na majetku. Dalším druhem účinků, které lze nazvat teologické, jsou sjednocení věřících navzájem i s Kristem a spása.

Naděje má osvobozující účinek. Bojuje se strachem a za příznivých okolností nad ním dokáže zvítězit. Naopak strach, převládne-li, umí člověka v jeho jednání ochromit nebo přimět, že se vzdá, i když jeho postavení není tak špatné, aby muselo znamenat prohru. Mimořádně velký strach umí nahánět smrt. Má takový vliv, že její působení apoštol Pavel označuje jako otroctví a podrobně rozebírá, jak do světa vstoupila a také kdo a jak ji porazil. Používá k tomu obraz dvou Adamů. První sám selhal, propadl hříchu, smrt ho ovládla a s ním celé lidstvo. Druhý Adam, Ježíš, se vydal za všechny, sám byl zabit, ale smrt nad ním přesto nezvítězila.

K porovnání Pavlova konceptu naděje s pojetím dalších biblických autorů lze užít více kritérií. Apoštol Pavel má s převahou největší počet výskytů slov *naděje* a *doufat* ve svých textech. Statisticky jsou výpovědi jeho samotného a případných dalších autorů skrývajících se za jeho jménem v poměru 56 : 30 v naprosté převaze vůči všem ostatním novozákonním knihám dohromady. Pavel je výjimečný i v počtu použití těchto slov v jedné knize (17 x) a v jednom verši (4 x). Přesvědčivě je tak v popředí mezi těmi autory, u nichž se lze o naději něco dozvědět. Další pak jsou evangelista Lukáš s knihou

Skutků apoštolů, neznámý autor listu Židům a apoštol Petr nebo anonym píšící jeho jménem se svým prvním listem. Posledně zmíněné knihy mají jistě také co říci k naději, ale nebyly zahrnuty do zadání práce a proto jsem u nich neprováděl další rozbor.

Pavlova pozice ve srovnání s pisateli ostatních knih je významná také v tom, že velmi rozmanitým způsobem pracuje s nadějí jako pojmem v různých souvislostech a náhledech. Píše o zdroji naděje i o jejím cíli – předmětu (osobě), k níž se upíná. Předkládá naději jako důvod k radosti v protikladu ke strachu a vykresluje kontrast stavu nadějí postrádajícího. Zabývá se nadějí přítomnou v aktuálním čase i eschatologickou, vztahující se k posledním věcem člověka a světa. Vypočítává různé kladné účinky naděje, ale seznamuje čtenáře také s důsledky naděje špatně zaměřené, vedoucí ke krachu nadějných očekávání. Souhrnně řečeno, Pavlův koncept je mnohostranný a téměř vyčerpávající. Ostatní spisy Nového zákona se o naději vyslovují spíše příležitostně.

Pavel staví svoji koncepci na základech naděje starozákonní, zastoupené Abrahámem, a rozvíjí ji do nového pojetí naděje křesťanů spoléhajících se na Krista Vykupitele, který je živý, přítomný a vysvobozuje je z otroctví smrti. Apoštol integruje nauku o naději s novou teologií založenou na ospravedlnění z víry. V ní má Abrahám také své místo, je praotcem víry i naděje.

V Pavlových epištolách se vyskytuje naděje vyjádřená jak přímo, s využitím toho slova, tak skrytě, prostřednictvím jiných slov, popisem dějů a okolností nadějí vytvářejících. Tento dvojí způsob teologové a biblisté znají, pracují s ním a s jeho pomocí nacházejí v textu další výpovědi o naději. Má to svůj odraz v novodobých církevních dokumentech, jež na implicitních výpovědích novozákonních listů o naději zakládají některé své rozborů a odvozují závěry.

Naděje je svého druhu Popelkou mezi božskými ctnostmi vzhledem k objemu literatury s ní související. Ale na základě rozboru textů apoštola Pavla i novodobých církevních dokumentů jsem dospěl k názoru, že je velmi cenná; příležitost pro její uplatnění je velká a s Boží pomocí by mohla přispět k evangelizaci a proměně světa.

Seznam použitých zkratek

- ČEP – Český ekumenický překlad
ČLP – Český liturgický překlad
ČSP – Český studijní překlad
GnR – Genesis Rabbah (midraš)
KKC – Katechismus katolické církve
NZ – Nový zákon
pol. – polsky, polština
postv. – postverbale
rus. – rusky, ruština
s. – strana
ss. – strany
sln. – slovinsky, slovinština
srov. – srovnej
stsl. – staroslověnsky, staroslověnština
SZ – Starý zákon
v. – verš
vs. – versus
vv. – verše

Seznam tabulek

Tabulka 1: Počet nálezů slova <i>naděje</i> a <i>doufat</i> podle biblického slovníku.....	21
Tabulka 2: Výskyt pojmu naděje v NZ knihách - statistika.....	23

Seznam literatury

Prameny

Bible, Český liturgický překlad. On-line verze aplikace. (2019) [2019-11-03].
<<http://bible.liturgie.cz/>>.

Bible - Český studijní překlad. SWORD module. The Sword Project. Open Source Bible Software. (2009) [2017-02-05].
<<http://www.crosswire.org/sword/servlet/SwordMod.Verify?modName=CzeCSP&pkgType=raw>>

Bible: Písmo svaté Starého i Nového zákona: včetně deuterokanonických knih: Český ekumenický překlad. 6., přeprac. vyd., 4. vyd. v České biblické společnosti. Praha: Česká biblická společnost, 1995.

MÁDR, Oto (ed.). *Dokumenty II. vatikánského koncilu.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

Literatura

BATUT, Jean-Pierre. Vzkříšení a nanebevstoupení Krista a seslání Ducha svatého jako zdroj teologálních ctností. *Mezinárodní katolická revue Communio* 2011, roč. 15, č. 4.

BENEDIKT XVI. *Encyklika Spe Salvi.* Praha: Paulínky, 2008.

BORSE, Udo. *První a druhý list Timoteovi. List Titovi.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

HOPPE, Rudolf. *List Efezanům. List Kolosanům.* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.

KNOCH, Otto. *První a druhý list Soluňanům.* Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

MOČNIK, Franc. *Dra Frant. ryt. Močníka Arithmetika i algebra pro vyšší třídy škol středních*. Praha: Nákladem B. Tempského, 1875.

MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010.

ORTKEMPER, Franz-Josef. *První list Korinťanům*. Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.

POKORNÝ, Petr – HECKEL, Ulrich. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.

RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha: Karolinum, 2014.

RYŠKOVÁ, Mireia. *První list Tesalonickým*. Praha: Centrum biblických studií AVČR a UK, 2015.

SCHMOLLER, Alfred. *Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament*. 8. vyd. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1938, 1989.

ŠKODA, Kamil. *Božská ctnost naděje. Encykliky Jana Pavla II. a Benedikta XVI. Diplomová práce*. Katedra systematické teologie. Cyrilometodějská teologická fakulta. Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc, 2009.

THEOBALD, Michael. *List Římanům*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

Elektronické zdroje

Apostle of Hope. (30. 12. 2008) [2020-04-12]. <<https://stpaulcenter.com/apostle-of-hope/>>.

Bible Hub. Englishman's Concordance. [2019-08-17]. <<https://biblehub.com/alpha/27.htm>>.

Bible Study Tools. New Testament Greek Lexicon. [2019-08-17]. <<https://www.biblestudytools.com/lexicons/greek/nas/elpis.html>>.

FRANTIŠEK. *Církev - Nevěsta očekává svého Ženicha. Generální audience.* (15.10.2014) [2019-08-17]. <<https://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=20948>>.

HECZKO, Stanislav. *Kázání o naději.* (9. 2008) [2020-04-12]. <<https://www.getsemany.cz/node/1831>>.

JARYMOWICZ, Maria – BAR-TAL, Daniel. The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives. *European Journal of Social Psychology* 2006, roč. 2006, č. 36. [2020-03-06]. <https://www.researchgate.net/publication/227652219_The_Dominance_of_Fear_over_Hope_in_the_Life_of_Individuals_and_Collectives>

Theoi Greek Mythology. [2019-08-17]. <<https://www.theoi.com/Daimon/Elpis.html>>.

VOLESKÝ, Jiří. *1 Te 1,1-5b.* Liturgický rok. České biblické dílo. [2020-04-12]. <<http://biblickedilo.cz/bible-v-liturgii/liturgicky-rok-a/1-te-11-5b/>>

WALKER, Jeffrey. *Hope definition.* [2020-02-29]. <<https://simplyphilosophy.org/study/hope-definition/>>

Přílohy

Seznam příloh

Příloha 1: Řecká konkordance slova NADĚJE v Novém zákoně

Příloha 2: České citace novozákonních veršů se slovy naděje a doufat v řeckém textu

Příloha 1

Řecká konkordance slova NADĚJE v Novém zákoně

Č.	Slovo, přepis do latinky, význam (anglicky)	Počet	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	ἀπελπίζοντες (apelpizontes) expecting in return	1	L 6,35																	
2	ἐλπίδα (elpída) a hope	18	Sk 24,15	Ř 4,18	Ř 5,4	Ř 15,4	2K 3,12	2K 10,15	Ga 5,5	Ef 2,12	Fp 1,20	Ko 1,5	1Te 4,13	1Te 5,8	2Te 2,16	Tt 2,13	Tt 3,7	1Pt 1,3	1Pt 1,21	1J 3,3
3	ἐλπίδι (elpídì) hope	12	Sk 2,26	Sk 26,6	Ř 4,18	Ř 5,2	Ř 8,20	Ř 8,24	Ř 12,12	Ř 15,13	1K 9,10	1K 9,10	Ef 4,4	Tt 1,2						
4	ἐλπίδος (elpídos) [the] hope	13	Sk 23,6	Sk 26,7	Sk 28,20	Ř 15,13	Ko 1,23	1Te 1,3	1Tm 1,1	Žd 3,6	Žd 6,11	Žd 6,18	Žd 7,19	Žd 10,23	1Pt 3,15					
5	ἐλπίζει (elpízei) hope	3	Sk 26,7	Ř 8,24	1K 13,7															
6	ἐλπίζετε (elpízete) you hope	1	L 6,34																	
7	ἐλπίζομεν (elpízomen) we hope for	1	Ř 8,25																	
8	ἐλπίζομένων (elpízomenōn)	1	Žd 11,1																	
9	ἐλπίζουσαι (elpízousai) hoping	1	1Pt 3,5																	
10	ἐλπίζω (elpizō) I hope	10	Ř 15,24	1K 16,7	2K 1,13	2K 5,11	2K 13,6	Fp 2,19	Fp 2,23	Fm 1,22	2J 1,12	3J 1,14								
11	ἐλπίζων (elpizōn) hoping	2	Sk 24,26	1Tm 3,14																
12	ἐλπιούσιν (elpiousin) will hope	2	Mt 12,21	Ř 15,12																
13	ἐλπίς (elpis) hope	10	Sk 16,19	Sk 27,20	Ř 5,5	Ř 8,24	Ř 8,24	1K 13,13	2K 1,7	Ef 1,18	Ko 1,27	1Te 2,19								
14	ἐλπίσατε (elpisate) hope	1	1Pt 1,13																	
15	προηλπικότητας (proēlpikotas) have fore-trusted	1	Ef 1,12																	
16	ἔλπικαμεν (ēlpikamen) we have hope	2	2K 1,10	1Tm 4,10																
17	ἔλπικατε (ēlpikate) have hoped	1	J 5,45																	
18	ἔλπικεν (ēlpiken) has [her] hope	1	1Tm 5,5																	
19	ἔλπικένοι (ēlpikenai) to have hope	1	1Tm 6,17																	
20	ἔλπικότες (ēlpikotes) having hope	1	1K 15,19																	
21	ἔλπισαμεν (ēlpisamen) we hoped	1	2K 8,5																	
22	ἔλπίζεν (ēlpizen) he was hoping	1	L 23,8																	
23	ἔλπίζομεν (ēlpízomen) were hoping	1	L 24,21																	
Celkem		86																		

Zpracováno podle Bible Hub¹

¹ Bible Hub. *Englishman's Concordance*. [2019-08-17]. <<https://biblehub.com/alpha/27.htm>>.

Příloha 2

České citace novozákonních veršů s výskytem slov naděje a doufat v řeckém textu

Č. výskytu	Verš	Nepavlovský	Text
1	1J 3,3	X	Každý, kdo má tuto naději v něho, usiluje být čistý, tak jako on je čistý.
2	1K 13,13		A tak zůstává víra, naděje, láska - ale největší z té trojice je láska.
3	1K 13,7		Ať se děje cokoliv, láska vydrží, láska věří, láska má naději, láska vytrvá.
4	1K 15,19		Máme-li naději v Kristu jen pro tento život, jsme nejubožejší ze všech lidí!
5	1K 16,7		Nerad bych se u vás jen zastavil; doufám, že s vámi budu moci zůstat nějaký čas, dovolí-li to Pán.
6	1K 9,10		Není to řečeno spíše pro nás? Ano, pro nás to bylo napsáno, neboť ten, kdo orá a kdo mlátí, má pracovat s nadějí, že dostane svůj podíl.
7	1K 9,10	X	- totéž -
8	1Pt 1,13	X	Odhodlaně se tedy připravte ve své mysli, buďte střízliví a celou svou naději upněte k milosti, která k vám přichází ve zjevení Ježíše Krista.
9	1Pt 1,21	X	Skrze něho věříte v Boha, který ho vzkřísil z mrtvých a dal mu slávu, takže se vaše víra i naděje upíná k Bohu.
10	1Pt 1,3	X	Veleben buď Bůh a Otec Pána našeho Ježíše Krista, neboť nám ze svého velikého milosrdenství dal vzkříšením Ježíše Krista nově se narodit k živé naději.
11	1Pt 3,15	X	a Pán, Kristus, budiž svatý' ve vašich srdcích. Buďte vždy připraveni dát odpověď každému, kdo by vás vyslychal o naději, kterou máte,
12	1Pt 3,5	X	Tak se kdysi zdobily svaté ženy, které doufaly v Boha. Podřizovaly se svým mužům,
13	1Te 1,3		před Bohem a Otcem naším si připomínáme vaši činnou víru, usilovnou lásku a vytrvalou naději v našeho Pána Ježíše Krista.

Č. výskytu	Verš	Nepavlovský	Text
14	1Te 2,19		Vždyť kdo je naše naděje, radost a vavřín chlouby před naším Pánem Ježíšem Kristem při jeho příchodu, ne-li právě vy?
15	1Te 4,13		Nechceme vás, bratři, nechat v nevědomosti o údělu těch, kdo zesnuli, abyste se nermoutili jako ti, kteří nemají naději.
16	1Te 5,8		My však, kteří patříme dni, buďme střízliví, oblecme si víru a lásku jako pancíř a naději na spásu jako přílbu.
17	1Tm 1,1		Pavel, apoštol Krista Ježíše z pověření Boha, našeho Spasitele, a Krista Ježíše, naší naděje,
18	1Tm 3,14		Doufám, že k tobě brzo přijdu. Ale píši ti to
19	1Tm 4,10		Proto se namáháme a zápasíme, že máme naději v živém Bohu, který je Spasitel všech lidí, zvláště věřících.
20	1Tm 5,5		Vdova, která je opravdu osamělá, doufá v Boha a oddává se vytrvale prosbám a modlitbám ve dne i v noci.
21	1Tm 6,17		Těm, kteří jsou bohatí v tomto věku, přikazuj, ať nejsou pyšní a nedoufají v nejisté bohatství, nýbrž v Boha, který nás štědře opatřuje vším, co potřebujeme;
22	2J 1,12	X	Ačkoliv bych měl ještě mnoho co psát, nemíním to svěřovat papíru a inkoustu; neboť doufám, že se k vám dostanu a budu s vámi mluvit tváří v tvář, aby naše radost byla úplná.
23	2K 1,10		On nás vysvobodil ze samého náručí smrti, a ještě vysvobodí; v něho jsme složili svou naději, že nás vždy znovu vysvobodí,
24	2K 1,13		Náš dopis nemá jiný smysl, než jak mu sami rozumíte, když ho čtete. Jednou, doufám, dokonale pochopíte,
25	2K 1,7		Máme pevnou naději a jsme si jisti, že jako jste účastni utrpení, tak budete účastni také útěchy.
26	2K 10,15		Nezakládáme si na tom, co udělali jiní; máme však naději, že vaše víra bude růst a tak se hranice nám stanovená rozšíří,
27	2K 13,6		Doufám, že poznáte, že my jsme obstáli.
28	2K 3,12		Když tedy máme takovou naději, smíme vystupovat s plnou otevřeností a jistotou.
29	2K 5,11		Protože známe tuto bázeň před Pánem, přesvědčujeme lidi. Bůh vidí do našeho srdce a doufám, že i vy ve svém svědomí do našeho srdce vidíte.
30	2K 8,5		Překonali všechno naše očekávání: dali sami sebe předně Pánu a z vůle Boží také nám.

Č. výskytu	Verš	Nepavlovský	Text
31	2Te 2,16		Sám pak náš Pán Ježíš Kristus a Bůh náš Otec, který si nás zamiloval a ze své milosti nám dal věčné potěšení a dobrou naději,
32	3J 1,14	X	doufám totiž, že tě brzo uvidím, a budeme spolu mluvit tváří v tvář.
33	Ef 1,12		abychom my, kteří jsme na Krista upnuli svou naději, stali se chválou jeho slávy.
34	Ef 1,18		a osvěceným vnitřním zrakem viděli, k jaké naději vás povolal, jak bohaté a slavné je vaše dědictví v jeho svatém lidu
35	Ef 2,12		že jste v té době opravdu byli bez Krista, odloučení od společenství Izraele, bez účasti na smlouvách Božího zaslíbení, bez naděje a bez Boha na světě.
36	Ef 4,4		Jedno tělo a jeden Duch, k jedné naději jste byli povoláni;
37	Fm 1,22		Zároveň mi také připrav ubytování, neboť doufám, že vám budu pro vaše modlitby darován.
38	Fp 1,20		Toužebně očekávám a doufám, že v ničem nebudu zahanben, ale veřejně a směle jako vždycky i nyní na mně bude oslaven Kristus, ať životem, ať smrtí.
39	Fp 2,19		Mám naději v Pánu Ježíši, že vám brzo pošlu Timotea, abych i já byl dobré mysli, když se dovím, co je s vámi.
40	Fp 2,23		Jeho tedy doufám pošlu, jakmile uvidím, co bude se mnou.
41	Ga 5,5		My však z moci Ducha a ve víře očekáváme spravedlnost, která je naší nadějí.
42	J 5,45	X	Nedomnívejte se, že já budu na vás u Otce žalovat; vašim žalobcem je Mojžíš, v něhož jste složili svou naději.
43	Ko 1,23		pokud ovšem pevně zakotvení setrváte ve víře a nedáte se odtrhnout od naděje evangelia, jež jste slyšeli, jež bylo kázáno všemu stvoření pod nebem a jehož jsem se já, Pavel, stal služebníkem.
44	Ko 1,27		Bůh jim chtěl dát poznat, jak bohatá je sláva jeho tajemství mezi pohany: Je to Kristus mezi vámi, v něm máte naději na Boží slávu.
45	Ko 1,5		pro naději zakotvenou v nebesích. Víte o ní, protože i k vám přišlo slovo pravdy, evangelium;

Č. výskytu	Verš	Nepavlovský	Text
46	L 6,34	X	Půjčujete-li těm, u nichž je naděje, že vám to vrátí, můžete za to očekávat Boží uznání? Vždyť i hříšníci půjčují hříšníkům, aby to zase dostali nazpátek.
47	L 6,35	X	Ale milujte své nepřátele; činite dobře, půjčujte a nic nečekejte zpět. A vaše odměna bude hojná: budete syny Nejvyššího, neboť on je dobrý k nevděčným i zlým.
48	L 23,8	X	Když Herodes Ježíše spatřil, velmi se zaradoval; už dávno si ho totiž přál vidět, poněvadž o něm mnoho slyšel, a doufal, že uvidí, jak dělá nějaký zázrak.
49	L 24,21	X	A my jsme doufali, že on je ten, který má vykoupit Izrael. Ale už je to dnes třetí den, co se to stalo.
50	Mt 12,21	X	A v jeho jménu bude naděje národů.'
51	Ř 12,12		Z naděje se radujte, v soužení buďte trpěliví, v modlitbách vytrvalí.
52	Ř 15,12		A Izaiáš k tomu říká: 'Přijde potomek Isajův, povstane, aby vládl národům, v něj budou pohané doufat.'
53	Ř 15,13		Bůh naděje nechť vás naplní veškerou radostí a pokojem ve víře, aby se rozhojnila vaše naděje mocí Ducha svatého.
54	Ř 15,13		- totéž -
55	Ř 15,24		23 Nyní však už pro mne není žádné volné pole v těchto končinách; už mnoho let k vám toužím přijít, 24. až se vydám do Hispanie. Doufám tedy, že se u vás zastavím a že mě vypravíte na další cestu, až aspoň trochu užiju radosti ze společenství s vámi.
56	Ř 15,4		Všecko, co je tam psáno, bylo napsáno k našemu poučení, abychom z trpělivosti a z povzbuzení, které nám dává Písmo, čerpali naději.
57	Ř 4,18		On uvěřil a měl naději, kde už naděje nebylo; tím se stal 'otcem mnohých národů' podle slova: 'tak četné bude tvé potomstvo'.
58	Ř 4,18		- totéž -
59	Ř 5,2		neboť skrze něho jsme vírou získali přístup k této milosti. V ní stojíme a chlubíme se nadějí, že dosáhneme slávy Boží.
60	Ř 5,4		3 A nejen to: chlubíme se i utrpením, vždyť víme, že z utrpení roste vytrvalost, 4 z vytrvalosti osvědčenost a z osvědčenosti naděje.

Č. výskytu	Verš	Nepavlovský	Text
61	Ř 5,5		A naděje neklame, neboť Boží láska je vylita do našich srdcí skrze Ducha svatého, který nám byl dán.
62	Ř 8,20		Neboť tvorstvo bylo vydáno marnosti - ne vlastní vinou, nýbrž tím, kdo je marnosti vydal. Trvá však naděje, 21 že i samo tvorstvo bude vysvobozeno z otroctví zániku a uvedeno do svobody a slávy dětí Božích.
63	Ř 8,24		Jsme spaseni v naději; naděje však, kterou je vidět, není už naděje. Kdo něco vidí, proč by v to ještě doufal?
64	Ř 8,24		- totéž -
65	Ř 8,24		- totéž -
66	Ř 8,24		- totéž -
67	Ř 8,25		Ale doufáme-li v to, co nevidíme, trpělivě to očekáváme.
68	Sk 16,19	X	Když její páni uviděli, že jim ušla naděje na zisk, chopili se Pavla a Silase a vlekli je na náměstí k představeným města. (ČSP)
69	Sk 2,26	X	25 David o něm praví: 'Viděl jsem Pána stále před sebou, je mi po pravici, abych nezakolísal; 26 proto se mé srdce zaradovalo a jazyk můj se rozjásal, nadto i tělo mé odpočine v naději,
70	Sk 23,6	X	Protože Pavel věděl, že jedna část rady patří k saduceům a druhá k farizeům, zvolal: "Bratří, já jsem farizeus, syn farizeův. Jsem souzen pro naději ve zmrtvýchvstání."
71	Sk 24,15	X	14 Přiznávám se ti však k tomu, že podle směru, který oni označují za sektu, sloužím Bohu svých předků: Věřím všemu, co je napsáno v zákoně Mojžíšově a v prorockých knihách, 15 a tak jako oni mám naději v Bohu, že jednou spravedliví i nespravedliví vstanou k soudu.
72	Sk 24,26	X	Zároveň doufal, že dostane od Pavla peníze. Proto si ho také dal častěji zavolat a hovořil s ním.
73	Sk 26,6	X	A nyní stojím před soudem pro naději v zaslíbení, které Bůh dal našim otcům (ČSP)
74	Sk 26,7	X	Dvanáct kmenů našeho národa doufá, že tohoto zaslíbení dosáhne, a slouží horlivě Bohu dnem i nocí. Pro tuto naději jsem, králi, obžalován od Židů.
75	Sk 26,7	X	- totéž -

Č. výskytu	Verš	Nepavlovský	Text
76	Sk 27,20	X	Po mnoho dní se neukázalo ani slunce ani hvězdy. Prudká bouře nepřestávala a již jsme ztráceli všechnu naději, že se zachráníme.
77	Sk 28,20	X	Z toho důvodu jsem vás pozval, abych vás mohl spatřit a mluvit s vámi. Vždyť jsem v těchto okovech pro to, v co Izrael doufá.
78	Tt 1,2		aby měli naději na věčný život, jež slíbil pravdomluvný Bůh před věky, a ve svůj čas
79	Tt 2,13		a očekávali blažené splnění naděje a příchod slávy velikého Boha a našeho Spasitele Ježíše Krista.
80	Tt 3,7		6 Bohatě na nás vylil svého Ducha skrze Ježíše Krista, našeho Spasitele, 7 abychom ospravedlnění jeho milostí měli podíl na věčném životě, k němuž se upíná naše naděje.
81	Žd 10,23	X	Držme se neotřesitelné naděje, kterou vyznáváme, protože ten, kdo nám dal zaslíbení, je věrný.
82	Žd 11,1	X	Věřit Bohu znamená spolehnout se na to, v co doufáme, a být si jist tím, co nevidíme.
83	Žd 3,6	X	Kristus však jako Syn je nad celým Božím domem. A tímto Božím domem jsme my, pokud si až do konce zachováme smělou jistotu a radostnou naději.
84	Žd 6,11	X	Toužíme jen, aby na každém z vás bylo vidět neutuchající horlivost až do konce, kdy se naplní naše naděje;
85	Žd 6,18	X	A tak tyto dvě nezměnitelné věci, v nichž Bůh přece nemůže lhát, jsou mocným povzbuzením pro nás, kteří jsme našli útočiště v naději nám dané.
86	Žd 7,19	X	18 Tím se ovšem ruší předchozí příkaz jako neúčinný a neúčinný - 19 zákon totiž nic nepřivedl k dokonalosti - avšak na jeho místo přichází lepší naděje, jejíž mocí přistupujeme až k Bohu.

Poznámky k příloze 2

- Není-li uveden jiný překlad, je použit ČEP.
- V některých případech jsou místo jednoho verše citovány dva nebo tři, aby neunikl smysl textu. Pak jsou v textu ponechána čísla veršů.
- Značkou X ve třetím sloupci jsou označeny citace z knih, jejichž autorem jistě není apoštol Pavel.
- Řazení v tabulce je podle strojového abecedně-číslicového pořadí zkratk biblických knih zapsaných ve druhém sloupci. Důsledkem je, že např. Ř 15 je řazen před Ř 4, protože 1 (první číslice z čísla 15) je před 4.
- Značkou -totéž- jsou opatřeny druhé a další výskyty slov naděje a doufat v jednom verši.
- V českém překladu nemusí být slovo naděje / doufat patrné, vychází se z řeckého textu.